

KADI BİR ŞAİRİN “ARZ-I HÂLLERİ”: GEDİZLİ KABÛLÎ DÎVÂNÎ’NDA GÜNCEL ELEŞTİRİNİN KURGUSU

Ali BUDAK¹
Bahar GÖKPINAR²

Öz

Kabûlî’nin asıl adı İbrahim’dir. 1520’lerin başında Kütahya’nın Gediz ilçesinde doğmuş, İstanbul’daki medrese eğitimi sonrasında kadı olarak memurluğa başlamış, son görev yeri Mısır’dan yurda dönerken de 1592 yılında denizde boğularak hayatını kaybetmiştir. İmparatorluğun birçok bölgesinde kadılık yaptığı anlaşılan Kabûlî, hayli hacimli sayılabilecek mürettep Dîvânı’nda bazı tarihi vak’alarla başından geçen bazı sıkıntılı durumları adeta bir günlük tutarcasına kayıt altına almıştır. Böylece, çoğu, başlı başına birer hikâye gibi kurgulanmış bu manzumeler şairin yaşadığı yılların Osmanlı devletinin sosyo-politik ve ekonomik tanıklıkları olarak birer tarihi belge niteliği kazanmışlardır. Esasen, söz konusu sosyal unsurlar, daha çok kasîde, kıt’a ve mesnevîlerde işlenmiş olsalar da Kabûlî Dîvânı’nın geneline de yayılmış durumdadırlar. Bu çalışmada, Kabûlî’nin söz konusu sosyal belge niteliğindeki manzum hikâyeleri ve aktarmaları mercek altına alınmıştır. Buna göre, Osmanlı edebiyatında özellikle 17. yüzyıldan itibaren görülen içerik ve şekil değişimleri göz önüne alınırsa, 16. yüzyılda, Kabûlî’nin şiirlerinde görece daha erken bir yerleşme ve değişimin var olabileceğini tartışmak mümkündür. İlaveten, Kabûlî’nin şiirleri, Osmanlı edebiyatında güncel olanın muhteva hâline gelmesi bağlamında da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kabûlî
Gediz
Arz-ı Hâl
16. Yüzyılda Osmanlı
Sosyal Eleştiri

Makale Hakkında

İnceleme Makalesi

Gönderim Tarihi : 22.05.2025
Kabul Tarihi : 20.08.2025
E-Yayın Tarihi : 01.09.2025
DOI : 10.58702/teyd.1704471

¹ Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: alibudak@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9880-7958.

² Dr.Öğr.Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: bahar.gokpinar@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8494-3430.

THE “STATES OF MIND” OF A POET WHO IS A QADI: THE FICTION OF CURRENT CRITICISM IN THE DÎVÂN OF GEDİZLİ KABÛLÎ

Abstract

The real name of Kabûlî is İbrahim. In the early 1520s, he was born in Gediz, district of Kütahya. After the madrasa training in Istanbul, he started to work as a qadi (judge of a Sharia court). On his way back to the country, his last duty, he drowned in the sea in 1592. It is understood that he worked in many parts of the Ottoman Empire. He recorded some historical events and the troubled situations in his own life in his voluminous and crew Dîvân, like a daily amount. Thus, these verses, most of which are designed as stories in themselves, have gained the nature of historical documents as socio-political and economic testimonies of the Ottoman Empire. Essentially, these social elements are mostly spread throughout Kabûlî's Dîvân, even though they are mostly committed in kasîde, kıt'a and mesnevî. In this study, Kabûlî's verse stories and narratives, which are social documents in question, were examined. Accordingly, considering the content and form changes seen in Ottoman literature, especially in the 17th century, it is possible to discuss that in the 16th century, a relatively earlier indigenusness and change may exist in Kabûlî's poems. In addition, Kabûlî's poems were evaluated in the context of the current contents of Ottoman literature.

Keywords

Kabûlî
Gediz
State of Mind
The Ottoman Empire in the 16th Century
Social Criticism

Article Info

Review Article

Received : 22.05.2025
Accepted : 20.08.2025
Online Published : 01.09.2025
DOI : 10.58702/teyd.1704471

Kaynakça Gösterimi: Budak, A. ve Gökpinar, B. (2025). Kadı bir şairin “arz-ı hâlleri”: Gedizli Kabûlî Dîvânı'nda güncel eleştirinin kurgusu. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 6 (Gediz), 50-83.

Citation Information: Budak, A. ve Gokpinar, B. (2025). The “states of mind” of a poet who is a qadi: the fiction of current criticism in the dîvân of Gedizli Kabûlî. *Journal of Society, Economics and Management*, 6 (Gediz), 50-83.

GİRİŞ

Kütahya M.Ö. VI. yüzyıla kadar götürülebilen derin bir geçmişe sahiptir. Şehrin gelişip serpilmesi ise 1071 Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra Türkler'in eline geçmesinden sonra gerçekleşmiştir. Özellikle Germiyanogulları zamanında Kütahya bir kültür ve sanat merkezine dönüşmüştür. Germiyanogulları, 14. yüzyılın başında Kütahya merkezli olarak bağımsızlıklarını ilan etmiş, kısa süre içinde Osmanlılar hariç Batı Anadolu'daki diğer beylikleri kendilerine bağlamayı başarmışlardır. Zaten en güçlü oldukları dönem de I. Yakup Bey'in başta olduğu 1300-1340 yılları arasındır. Osmanlı egemenliğine girdikleri 1429 yılına kadarki zaman diliminde Germiyanogulları'nın mutantan sarayı çevresinde Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmed-i Dâî ve Şeyhî gibi Türk klasik edebiyatının kurucu şairlerinin de aralarında bulunduğu pek çok şair ve âlim yetişmiştir (İnalçık, 2006, s. 221-282; Varlık, 1996, s. 33-35). Kütahya, Osmanlılar zamanında da şehzadelerin tecrübe kazandıkları sancak merkezlerinden biri olarak siyasî ve askerî önemini koruyacaktır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Bayezid'in 1555'te sancak beyi olarak gelmesiyle Kütahya yeniden, çevresinde Gubârî Abdurrahman Çelebi, Îşretî, Caferzâde Muhlis, Firâkî ve Emre gibi şairlerin yetiştiği etkin bir sarayın sahibi olmuştur. Sultan Süleyman'ın diğer oğlu Selim'in sancak beyliği zamanında da şehirde Celâl Bey, Nihânî Durak Çelebi, Hâtemî, Kara Fazlî, Vüsûlî, Visâlî Çelebi, Derûnî ve Gelibolulu Âlî gibi isimler toplanmış, burada, adeta altın bir edebiyat çağı yaşanmıştır. Bu arada Kütahya'da yüksek çevrelere girememiş olsalar da arkalarında kıymetli yadigârlar bırakmış şairler de yetişmiştir. Bunlar arasında Şeyhî'nin yeğenleri İzârî, Cenâbî ve Cemâlî, Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî, Rahîmî'nin oğlu Harîmî, Gedizli Keşfî, Gedizli Hasbî, Gedizli Kabûlî, Azmî, Azîzî, Dâverî, Kalendarî, İydî, Hicrî, La'lî, Yetîmî, Ünsî Abdüllatîf Efendi, Visâlîzâde Ârif Çelebi, Mahvî Ahmed Çelebi, Fârîğ Abdurrahîm Çelebi, Sirâcî, Ahmed Vasfî Efendi gibi isimler hemen sayılabilmektedir (Erdoğan, 2013, s. 5-6).

16.yüzyılda Kütahya'nın Gedizli şairlerinden Kabûlî'nin Dîvânı'nda bireysel sıkıntı ve şikâyetlerle birlikte sosyal ve kamusal eleştirilerin çokluğu hemen dikkat çekmektedir.³ Bunda şüphesiz şairin taşralı olmasının ve merkezde tutunmaya çalışmasının zorluklarının payı büyük olmalıdır. Kuşkusuz ki Kabûlî Osmanlı edebiyatında bu açıdan tek değildir. Sonraki asırlarda Nâbî de taşra ve merkez arasındaki çatışmayı, hikemî tarzda ve bireysel deneyiminin tanıklığında aktaracaktır (Mengi, 2010, s. 200-230). Kâbûlî'nin yer yer isabetli teşhis ve tespitlere dönüşen tanıklıkları ve yakınışlarında herhalde kadılığının da rolü bulunmalıdır. Anlaşılmaktadır ki, resmi bir hayatın içinde olmak, devleti ve işleyişini yakından tanımak da ona farklı bakış ve değerlendirmeler kazandırmıştır. Osmanlıda kadılık yapmış pek çok şair bulunmaktadır. Özellikle edebiyat dönüşürken ve Osmanlı şairi kendi dünyasına yönelirken gerçekçi, gözleme dayalı telif kurgular göze çarpar.⁴ Kadı şairlerin anlatılarında da günlük olaylar ve gerçekçi tipler belirir. Kabûlî de kadı bir şair olarak benzer bir tavır sergilemiştir. Ancak burada ilginç olan, taşralı bu şairin Osmanlı edebî kanonu içinde değerlendirdiğimizde merkezî şairler kadar ve hatta bazen onlardan daha fazla olacak kadar güncel olana yönelmesidir. *Kabûlî Dîvânı*'ndaki 16 kasîdenin yarısı hiciv, sosyal/siyasal/ekonomik tanıklık

³ *Kabûlî Dîvânı*'nda sadece sosyal hayatın konu edildiği manzûmelerin sayısı 40'tır. Bunlar bütün dîvânda yüzde dördlük bir yer tutmaktadır. Bunların ikisi kasîde, biri terci-i bend, on dokuzu gazel, ikisi mesnevî. İkisi kıt'a, on dördü de beyit nazım şeklidir. Ayrıca, farklı konuların işlendiği manzûmeler içinde de birçok sosyal hayat unsuru yer almaktadır (Erdoğan, 2013, s.148).

⁴ Örneğin, bir kadı şair olarak 17. yüzyılda Bosnalı Sabit'in *Derenâme* mesnevisinde anlattığı hikâyede Osmanlı'nın yozlaşmaya başlayan tipleri ve güncel-toplumsal hayat belirginleşmiştir (Karacan, 1990).

ve eleştiri içeriklidir. Yine 16 mesnevîsinden 6'sında da şair halini arz ederek yardım istemekte, 3'ünde hayatından ve yaşadıklarından yakınmaktadır. Kabûlî'nin gazellerinde de toplum sorunları ve göndermeleri epeyce fazladır. Dîvân'daki gazellerin 19 tanesi ise baştan sona sosyal hayata ilişkindir. Dîvân'da yer almış 60 kıt'a nazım şeklinin yarıya yakını da şairin kişisel dünyasının yansımaları durumundadır. Şair, 23 kıt'ada kendi yaşadıklarıyla birlikte yakın çevresinin yaşadıklarının da kayıtlarını tutmuştur. Dîvân'daki 5 tuyuğ'dan 3'ü de medhiyedir ve yine bazı tespitler ve tanıklıklar içermektedir. Bu medhiyelerden birisinde şair memleketi Gediz'i anlatmıştır. Kabûlî, bazı beyitlerinde de günün getirdikleri ve etkilediklerinden kurtulamamış görünmektedir. Dîvân'ındaki 286 beyitten 28'i hikmet, 26'sı hiciv-şikâyet, 25'i din-tasavvuf, 33'ü hal ortaya koyma ve yardım talebi, 13'ü sosyal hayat ve 15'i rindâne hava içeriklidir.⁵

1.Osmanlı Edebiyatında Sosyal Hayat ve “Arz-ı Hâl”

Osmanlı edebiyatı, aslında, yaygın olarak söylenegeldiği gibi, günlük hayattan hiç de kopuk değildir. Aksi halde, bunca serpilip gelişebilmesi de 600 yılı aşkın bir ömür sürebilmesi de mümkün olamazdı. Dîvân şairleri için, olsa olsa, geniş kitlelerin ilgilerini ve duygularını, sanatkârâne bir üslupla çok ince süzgeçlerden geçirerek yansıttıkları söylenebilecektir. Fakat, asla, onların çevrelerine, yaşadıklarına ve yaşananlara büsbütün kayıtsız kaldıklarından söz edilemeyecektir.

Kaldı ki, edebiyat, toplumların yarattıkları dillerin, duygu ve düşüncelerin, anlayış ve kavrayışların, sembollerin, gelenek ve göreneklerin malzeme olarak kullanıldığı sanatlı bir dışavurum değil midir? Öyleyse edebiyat şöyle ya da böyle, az ya da çok, belli veya belirsiz, bir şekilde hayatla ilişkili olacak demektir. Yani, şairler veya yazarlar içinde yaşadıkları toplumdan kendilerini tamamıyla soyutlayamadıkları sürece, yaşantılarıyla ilgisi ve alakası bulunmayan bambaşka boyutlarda eserler ortaya koyamayacaklardır. Böyle bir soyutlanma da zaten olası değildir. En yoğun fantastik unsurlar barındıran yaratılar bile, kendilerini ayırıştırma ve farklılaştırma ölçütleri olarak günlük olayları, hisleri, fikirleri, davranışları, alışkanlıkları temel almak ve kendi esaslarını belirlemek durumundadırlar. Elbette Osmanlı edebiyatı şairleri de içine doğdukları kültür dairesinin dışına çıkamayacaklar, dahası, sürekli bir biçimde dış çeperlerde bile kalamayacak, oyalanamayacaklardır. Bazı görüşlere göre Dîvân edebiyatının yüksek zümre edebiyatı sayılmasının sebebi de sıradan halk yaşamının üstünde bir takım duygu, düşünce ve değerleri işlemişliğinden değil, Osmanlı saray ve konakları çevresinde teşekkül etmişliğindendir (Akün, 2013, s. 25-31). Adını da, Dîvân denilen ekabir meclislerinden almış; sarayın yanı sıra zamanla devreye girmiş yeni kültür ve himaye çevrelerinin patronajında zenginleşmiş, derinleşmiş ve benzersizleşmiştir.⁶

Sanat yapma arzusunun en yoğun yaşandığı ve özgünlüğün sağlandığı 16. yüzyılda bile dîvânlarda sık sık sosyal ve siyasal göndermelere ve ekonomik değinmelere rastlanması belki de hiç yadırganmamalıdır. Hatta tabii karşılanmalıdır. Türkler, Anadolu'da yeni bir dil yeni bir kültür ve yeni bir edebiyat vücuda getirirken Orta Asya'dan tevarüs ettikleri toplumcu ruhu aynı coşkuyla yaşatmışlardı. Sonrasında da bazen az, bazen çok, bazen açık,

⁵ Kabûlî Dîvânı'nda yer almış şiirlerin şekilleri ve içeriklerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Erdoğan, 2013, s. 77-102).

⁶ Divan edebiyatının sosyal boyutuna dair, yayımlanmış iki doktora tezi için: (Özkan, 2007; Öztekin, 2006). Ayrıca Walter Andrews'ın Osmanlı edebiyatındaki gazel nazım şeklinin toplumsal yaşamdaki izlerini incelediği çalışması için: (Andrews, 2003).

bazen kapalı biçimlerle bu ruhu eserlerine taşımaları kaçınılmazdır. Öte yandan, eserlerin sosyal ve siyasal tanıklıklarla ekonomik değerlendirmeler ve eleştirel tutumlar içermesi ait oldukları edebiyatın ayaklarının yere bastığının göstergesidir. Türk edebiyatçılarının hem coğrafya komşuları hem din kardeşleri olan Acem edebiyatçılarının hayalperest çizgilerinde konumlanmama ısrarları ve çabalarında apaçık başarılı olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bakışla, 12. yüzyılda Yunus Emre nasıl halkça yaşamış, halkça duymuş ve halkça söylemişse 14. yüzyılda *Gülşennâme* ile Gülşehrî'nin, *Garibnâme* ile Âşık Paşa'nın 15. yüzyılda *Harnâme* ile Şeyhî'nin, *Çengnâme* ile Ahmed-i Dâî'nin, 16. yüzyılda *Leylâ vü Mecnûn*, *Rind ü Zâhid (mensur)*, *Hadikatü's-Süedâ* ve *Beng ü Bâde* gibi eserlerle Fuzûlî'nin aynı yaklaşımı sürdürdükleri ve edebiyatlarının ayaklarını hiç yerden kesmedikleri rahatlıkla söylenebilecektir. Sanatı en çok öncelediği varsayılan Bâkî'nin de Dîvânı gözden geçirildiğinde sadece bireysel değil, sosyal ve siyasal hayata dair unsurları da sanıldığından çok çok fazla kullandığı ve çağının tanığı olduğu apaçık görülecektir.⁷

Osmanlı şairleri arasında kendi çağına tanıklık eden ve bunu aktaranlar, çoğu zaman, toplumsal olanı bireysel bir tutum ile sunmayı tercih etmişlerdir. Bu tutum, şairin kendi "ben"inden yola çıkan ve hem ona rağmen hem de onunla var olan bir eleştiri anlayışını da getirmiştir. Edebi bir kurgu içinde kendi hayatını anlatanların yanı sıra⁸, toplumsal olanı kendi benliği ile birleştirerek sunanlar da az değildir. Osmanlı edebiyatında bazen bir kıt'a bazen de bir mesnevî şeklinde "arz-ı hâl"ini⁹ aktaran pek çok şaire rastlamak mümkündür. Osmanlı şairlerinin sosyal eleştiriye bir "dilekçe" gibi sunmaları, edebiyatın toplum ve Osmanlı bürokrasisi içindeki işlevselliğini göstermesi açısından da önemlidir.¹⁰

2.Kabûlî Dîvânı'nda Sosyo-Politik Tanıklıklar ve Eleştiriler

Panoramik ve hayli yüzeysel bir bakışın bu verileri göz önünde tutulduğunda bile Gedizli Kabûlî'nin sosyal ve kamusal tanıklıklar ve eleştirel yaklaşımlar açısından çok farklı ve ayrıksı bir yerde durduğu kuşkusuz söylenemeyecektir. Sadece nicelik değil nitelik olarak da durum böyledir. Zîrâ, Kabûlî'nin hicivleri de, eleştirileri de, tanıklıkları da sözün dolandırılmadığı ve evrilip çevrilmediği doğrudan bir söylemle gerçekleşmiştir. Ahmed-i Dâî'nin *Çengnâme*'de denediği sembolik ve alegorik anlatım ya da Şeyhî'nin *Harnâme*'de ince ince ördüğü satirik dokulu hikâyecilik Kabûlî'de yoktur. Kabûlî, gerek tanıklıkları gerek eleştirileri ve gerekse hicivlerini yumuşak kadifelere sarıp sarmalama gereğini asla duymamıştır. Aksine, söyleyeceğini dolaylı imalar ve göndermelerle ihsas ettirmeyi düşünmediği gibi en çarpıcı ve en etkili vurgularla söylemeyi, adeta taşı gedigine oturtmayı bilhassa tercih ettiği gözlemlenmektedir. Böyle olunca da manzumelerinin bireysel olanlar bir

⁷ Bu şairlerle birlikte Türk Edebiyatı'nın bütününe yönelik yeni ve kapsamlı değerlendirmeler için: (Budak, 2017; Budak, 2018; Budak, 2021; Budak ve Kanar, 2017).

⁸ Osmanlı edebiyatı mesnevî kanonu içinde bu türden örnekler arasında; 15. Yüzyılda Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin kaleme aldığı *Hevesnâme*, 16. yüzyılda Taşlıcalı Yahyâ tarafından yazılan *Şâh u Gedâ*, 17. yüzyılda Nergisi'nin mensûr mesnevîsi *Meşakku'l Uşşak* ve 18. yüzyılda Enderunlu Fâzıl'ı'nın *Defter-i Aşk*'ı sayılabilir.

⁹ "Arz-ı hâl" kavramı, tarihsel açıdan bakıldığında, kişinin içinde bulunduğu vaziyeti resmî bir makama iletmesidir. Bu niyetle yazılan yazılar için; dilekçe, mahzar, kâğıt, arıza veya arz-ı hâl gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Bu makalede söz konusu kavram, kişinin kendi özünden hareket etmesi, kendi hayatını ve bireysel tanıklığını edebi kurguya malzeme etmesi bağlamında, biraz daha metaforik niyetle kullanılmıştır. Kavramın tarihsel açıklaması için: (İnalçık, 1988, s. 33-54).

¹⁰ Osmanlıda şeyhülislam şairlerin ve hatta şiir yazmayan şeyhülislamların da "manzum fetva" ile gündelik olayları takip ettikleri bilinmektedir. Bu şairler hem sanatçı personaları hem de bürokratik kimlikleri ile edebiyatı toplumsal olanın içinde pratik etmişlerdir. Bu durum, edebiyat ve şiirin güncel ile olan bağı ve toplum nezdindeki itibarını gösterir (Düzdağ, 1972).

yana, sosyal ve siyasal eleştirel boyutlar taşıyanları da ister istemez onun özel ve özel çerçevesinin sınırları içine hapsolmuş, toplumsal alanlara ve genişliklere yaygınlaşmamışlardır. Yani, Kabûlî, büyük ölçüde, kendi küçük dünyasının kabuğunu kırıp daha büyük dünyaların kapılarını pek aralayamamış, daha doğrusu bunun için pek çalışmamış görünmektedir. Halbuki, satir, bir kişiye, bir olaya veya bir duruma yönelik bir hiciv ve eleştiri olmanın ötesine geçmiş çok daha geniş kapsamlı bir türün adıdır. Batı edebiyatlarında satir denilince, hemen, daha genel yaklaşımların bir yansıması; bireysel değil, toplumsal sorunların da belirtilmesi ve eleştirilmesi anlaşılmaktadır (Hutcheon, 1985, s. 16). Dolayısıyla “görünür geçmişin bazı hususlarına yönelik tespitler ve eleştiriler içeren bir kurgu” olarak tanımlanmaktadır (Rosenheim, 1972, s. 323). Komik özelliğiyle öne çıkmış bir tür olmasına karşın, aslında satir çoğunlukla toplumsal faydası göz önünde tutularak başvurulmuş bir edebi türdür. Doğrudan doğruya saldırı amacı güden kişisel nefret ürünü yapılar ise “lampoon” adı altında değerlendirilmektedir. Gerçi, “lampoon”lar da satirin alt katmanları arasında sayılmaktadırlar, ancak dolaylı değil dolaysız söylemleriyle apayrı bir kategori oluşturmakta, neredeyse ayrı bir tür olarak yorumlanmaktadır.¹¹ Ne var ki, erken bir dönemde ortaya konulmuş *Harnâme* gibi bir satir örneğine rağmen Türk edebiyatında hiciv denilince akla, çok zaman, “lampoon”un sınırları dışına çıkamayan yaklaşımlar gelmektedir.¹² *Kabûlî Dîvânı*’ndaki tanıklıklar, eleştiriler ve hicivler de ilk bakışta bu türün çerçevesinde kalmış gibi görünmektedirler. Fakat tam da öyle değildirler. Kabûlî’nin sosyal içerikli manzumeleri belli bir olayı anlatmış, belli bir kesimi hedef almış olsalar dahi kişisel nefret ve saldırganlığın üzerinde bir yerlerde de konumlanmışlardır. O kadar ki hicivlerinde bile açık açık isim belirtilmemiş, sanki, yapılmak istenilenin aslında bir tipin ve anlayışın eleştirisi olduğu hissettirilmiştir. Şairin tarihi olayları ve ekonomik hayatı esas aldığı bazı manzumelerinde toplumsal boyut çok daha açık ve somut biçimde ortaya konulmaktadır. Bu durumda onun amacının, çok zaman sosyal hayattaki bazı aksaklıkları ortaya koymak suretiyle daha iyi bir düzenin kurulmasına imkân sağlama uğraşı olduğu anlaşılabilir.

2.1. Bir Yeniçeri İsyanına Dair Hikâye

Kabûlî’nin Dîvân’ında bu kapsamda değerlendirebileceğimiz ve bir ölçüde dolaylı eleştiri sınırları içine de sokulabilecek manzumelerden birisi kasîde nazım türündedir ve bir hikâye kurgusuyla vücuda getirilmiştir. Zaten adı da “Kasîde-i Hikâye” olan manzumenin konusu 1589 yılında Osmanlı’da çıkan bir isyandır. Anlaşılmaktadır ki şair olaylara bizzat şahitlik etmiş ve belki de tarihe bir not düşmek için kayıt altına almak istemiştir. Aynı zamanda tarihi bir olayı hikâyeleştirmek suretiyle daha önce Bâkî’nin açtığı bir yolu genişletmiştir. Bâkî de bir gazelinde Kanûnî Sultan Süleyman’ın Galata’da içki içmeyi yasaklamasını ve Haliç’teki şarap yüklü gemileri yaktırmasını işlemiş, kendince serzenişlerde bulunmuştu (Budak, 2018, s. XXX). Kasîdede hikâye edilen vak’a şöyledir: 997 yılı, Cemâziye’l-evvel ayının 16. Günü (3 Nisan 1589) yeniçeriler, yaşadıkları ekonomik sıkıntıları ve Rumeli Beylerbeyi’nin zalimliklerini gerekçe göstererek başkaldırmış ve Dîvânı basmışlardır. Kalkışma bütün ikna çabalarına karşın bastırılammış, sonuçta Yeniçeriler’e istedikleri verilmiştir. Rumeli Beylerbeyi ile yardımcısı durumundaki defterdarın başları kesilmiştir.

¹¹ Satirin farklı kullanımına dair çağdaş görüşler, ayrıntıları ve yorumları için: (Cebeci, 2008, s. 195-213).

¹² 17. yüzyıl şairi Nefî’nin “lampoon” tarzındaki söylemi hakkında yapılmış kayda değer bir çalışma için: (Sheridan, 2012, s. 186-202).

Verdiği bu ödünden ötürü hem kendisine hem Yeniçeriler'e hiddetlenen padişah hemen ertesi günü başta veziriazam olmak üzere devlet ileri gelenlerini görevden almış, yerlerine yenilerini atamıştır.¹³ Kabûlî İbrahim Efendi, 113 beyitlik uzun kasîdesinde yaşanan bütün bu süreçleri olabildiğince ayrıntılarıyla anlatmayı amaçlamıştır. Konuya da, kasîde nazım şeklinin kabul görmüş düzenini bir yana bırakarak, nesip bölümü yazmadan, doğrudan doğruya giriş yapmıştır:

Dinle ey 'ârif-i esrâr-ı mezâyâ-yı kelâm
İşit ey râfî'-i astâr-ı habâyâ-yı merâm

Neye müncer oluyor hükm-i kazâ-yı mübrem
Nicedür bast-ı eyâdî-i nefaz-ı ibrâm

Sâl-i u'cube-i heft ü neved ü nühşadda
Yine irişdi delâlât-ı rüsûm-ı ahkâm

Sâdis-i 'ısr u cemâz ay nuhust ya'ni ehad
Evvel ikindiye dek hayli ğulûv itdi ğulâm

İttifak ile hücum eylediler dîvâna
Didiler Rûm ili begler begisi ol bed-nâm

Mazhar-ı 'âtîfet-i şâh-ı cihân olmağ ile
Cevr ü zulm eylemeğe sa'y idiyor halka müdâm

Pâdşâh ana nazar eyleyeli ve'1-hâsıl
Başladı zulm-i sarîh eylemeğe ol bed-nâm

Sikke ıslâh [1] diyü halkı düşürdi eleme
Niyyeti hayra degül işleri İzâ-yı enam

Akçe taşhlhi diyü eyledi bir bid'at-ı hâs

¹³ "... Akdeniz havzasında ve ona eklenilen çevre ülkelerde yaşanmaya başlayan fiyat artışları ve enflasyon, uzun süre boyunca Osmanlı devleti ve toplumunu da etkisi altına alacaktı. Özellikle ispanyollar tarafından yeni bulunan Amerika kıtasından aktarılan altın ve gümüş nedeniyle tüm Akdeniz coğrafyasında sirküle olan değerli madenlerin artması piyasada talep patlamasına neden olmuştu. Buna mukabil üretim teknolojisinde artan talebi karşılayacak hızda değişim olamadığından, aynı miktardaki mala karşılık sirkülasyonda daha fazla para bulunuyordu. Mal miktarı ile para emisyonundaki denge, talep lehine bozulmuştu. Bu da kaçınılmaz olarak malların fiyatlarını artıran bir etki yaratıyordu. Resmî narh fiyatlarıyla piyasa fiyatları arasında ciddi farklar oluşmaya başlamış, piyasa fiyatları yükseldiği için narhlar anlamsız kalmıştı. Osmanlı mali sisteminde piyasanın dengesi daha çok aynı ekonominin gereklerine göre yapılandırıldığından, ekonominin hızla moneterleşmesiyle tüm dengeler altüst oldu. Sorunu önlemek için Osmanlı akçesi içindeki değerli maden oranını düşüren bir uygulamaya başvuruldu ve 1585-1586 yılları arasında yüksek oranlı bir devalüasyon yapılarak piyasadan değerli maden miktarı geri çekilmek istendi. Bu işlem sonunda piyasaya sürülen mağşuş akçeler ulufe ödemelerinde de kullanıldığından sorunu hafifletmek yerine büyük bir isyanı tetikledi. 1589 yılında ulufelerinin züyuf akçe ile ödenmesine itiraz ederek ayaklanan yeniçeriler ve sipahiler, esnafın kabul etmediği sikkeleri kendilerinin de kabul etmediklerini duyurdular. Bu sırada ilk defa bu konudan sorumlu gördükleri görevlilerin kellesini istemeleri ise vurgulanması gerekli bir taleptir. Padişahın musahibi de olan Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa ile defterdar idam edildi. Padişah bu talebe direnmek istemiş ancak "yerine padişah buluruz" tehdidiyle ve devlet erkânının tavsiyesiyle istemeden de olsa, isyancıların isteğini yerine getirmişti." (Baykal, 1992, s. 18-21; Çabuk, 1989, s. 350-351; Yılmaz, 2015, s. 65-93).

Bid'at-ı hâs vellkin zararı 'âleme 'âm (K4/1-9)¹⁴

Bütün engelleme çalışmaları sonuç vermemiş isyancılar, bütün çabalara rağmen geri adım atmamışlardır:

Men' ü iskâta mecâl olmadı gavgâ büyüdü
Vüzerâ eylediler define hayli ikdâm

Kâzı-ı 'asker-i Rûm ili olan 'âlî-kadr
Kavl-i ma'kûl ile her birini kıldı ilzâm

Lîk ma'kûle rızâ virmedi erbâb-ı hücûm
Didiler gitmezüz ol gitmez aradan mâdâm

Kethüdâ beg kim odur zâbiti bevvâbânun
Ol dahi nâzır idi kim neye vara encâm

Dinlenürdi sözi dâyim ser-i çavuşânun
Ol ammâ ki ağız açmadı çün ehl-i sıyâm

Her kişi yakmış idi odları yalınlandı
Def ü ref idemedi anı vezîr-i 'izâm

İntizâr üzre iken herkes ol esnada biri
Hıdmet-i pâdşeh-i 'âleme irgürdi peyâm

Didi ol gitmek ile kâbil ise def-i zarar
Zarar-ı hâşa rızâ vir ki şehâ def ola 'âm (K4/23-30)¹⁵

¹⁴ Söz meziyetlerinin sırlarını bilen kişi! Dinle
Söz kaynaklarının örtüsünü kaldıran! İşi
Zorunlu kazanın hükmü neye varıyor?
Zorunlu nüfuz ellerinin yayılması ne kadar sürecek?
Dokuz doksan yedi tuhaf yılında
Yine hüküm rûsûmunun delilleri geldi
Cemaziyelin on altısı, birinci aydır
İkinci başına kadar çok kaynaştı gulam takımı
Birlikte hücum ettiler divana
Dediler ki: O adı batası Rumeli beylerbeyi
Dünya şahının ilgisine mazhar olmakla
Halka sürekli zulmetmeye çalışıyor
Sonuçta padişah ona ilgi gösterdiğinden beri
O adı batası açıkça zulmetmeye başladı
Para ıslahı diye halkı eleme düşürdü
Niyeti hayır değil, insanlara eziyet
Akçe tashihi diye bir bid'at çıkardı
Has bid'at ama zararı âleme dokunuyor.
(Metinlerin günümüz Türkçesine manzûm çevirilerin tamamı Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından yapılmıştır.)

¹⁵ Engellemeye, susturmaya fırsat olmadı; kavga büyüdü
Vezire onu uzaklaştırmak için çok uğraştı
Rumeli kazaskeri olan değerli kişi
Makul sözlerle her birini susturdu
Ama saldıranlar makul söze razı olmadı
"O aradan gitmezse biz de gitmeyiz" dediler

Ne var ki, bu ileri-geri konuşmalardan sonuç alınamamış, Yeniçerilerin itirazları isyana dönüşmüş, harekât başlamıştır:

Leb ü dendânın idüp nize-sıfat her biri tiz
Yimege kım kım iderler anı hem çün kamkâm

Gördi cünbişleri bağı eyledi tuğyân-ı fesâd
Dinlenilmez kelimât-ı ümerâ vü hükkâm (K4/38-39)¹⁶

Nihayetinde padişah çaresizlikle Yeniçeriler'in isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktır. Kabûlî de yaşanan bütün gürültü-patırtıyı adeta sinematografik bir biçimde canlandırmaya çalışacaktır:

Didi tedbîr-i enâm ile bu tağyir olmaz
Hükm-i takdir-i Hudâ gibi bu nakz-ı ibrâm

'Akl u idrâk idicek mertebeden berterdür
Vâkı'â kâbil-i ta'bîr degüldür bu menâm

Emr-i Hak böyle imiş hakkını icrâ eylen
Gitsün ol çünkü o gitmekle gelür halka nizâm

Zarar-ı mahz olıcak def-i zarar evlâdur
Bâ'is-i fitne ise define olsun bu hitâm

Pâdşehden ki bu fermâna icâzet oldu
Vüzerâ sem'ine irişdi gelüp bu peygâm

Tutdılar kuvvet-i kahr ile iki yanından
İki ağa-yı kavî-heybet ü zırgâm-ikdâm

Nice ağa iki kaplân-ı meyâdîn-i vegâ
Nice kaplân iki serdâr-ı secî'-i mikdâm

Gürg-i sahra-yı selâmet geçinürken miskin
İki şîr ağzına atıldı nice olmaya râm

Kapıcılarbaşı olan kethüda bey var ya
O da "İş neye varacak?" diye bakıyordu
Sürekli başçavuşların sözleri dinleniyordu
Ama o ağzı oruçluymuş gibi ağız açmadı
Herkes ateşi yakıp harlandırmıştı
Veziriazam onu defedemedi
Herkes bekleyiş içindeyken birisi
Âlem padişanının hizmetine haber getirdi
Dedi: Onun gitmesiyle zarar defedilecekse
Şah, hasların zararına razı ol, halk defolsun
¹⁶ Herkes mızrak gibi dişlerini biliyor
Onu yemek için sabırsızlanıyor
Hareketleri gördü, bozgun kalkışması başladı
Emirlerin, hükkâmın sözü dinlenmez oldu

Bâz-ı sayyâd-ı şikârî geçinürken anı
İki şeh-bâz şikâr eyledi mânend-i hamâm

Aldılar kellesini kelle geçerken âhir
Akıbet buldı tesellâyı havâs ile 'âvâm (K4/41-50)¹⁷

Fakat isyancılar sadece Rumeli Beylerbeyi'nin başının alınmasıyla yetinmeyecek, onun uygulama arkadaşı olduğu gerekçesiyle Defterdar'inkini de isteyeceklerdir:

Didiler gerçi ki bir 'askere bir baş yiter
Lîk bir başa dahi eylerüz ikdâm-ı tamâm

İsterüz anı ki oldur ser-i defterdârân
Akçe başına bir eyler bize cebr ü ikdâm

İsterüz başa kaka başını defterdârün
Lâzım olmayanı eylerdi bizimçün ilzâm

Râyici kâsidi tebdil idi her dem kârı
Biz de tebdil idelüm anı ki kâr ola tamâm

Def idün def i anun dahi levâzımdandur
Zulmi def eyleyelüm tâki ola def-i zalâm

Kesdiler başını anun dahi def oldu nizâ'
Aldılar kelleleri ortada kaldı ecsâm (K4/52-57)¹⁸

¹⁷ Dedi: İnsanların tedbiriyle bu değişiklik olmaz
Allah'ın takdir hükmü gibi; zorlamaya gelmez
Akıl, idrak derecesinden daha yukarıdadır
Bu uykunun rüyası yorumlanacak gibi değildir
Hakk'ın emri böyleymiş. Hakkını yerine getirin
O gitsin. Çünkü o gidince halka düzen gelir
Sırf zarar olsa da zararın uzaklaştırılması iyidir
Fitneye sebep ise, bu da onun uzaklaştırılmasıyla bitsin
Padişahın bu fermanı çıkınca
Vezirler bu haberi alınca
Kahr gücüyle iki yanından tuttu
İki iri yarı, güçlü kuvvetli aslan gibi ağa
Öyle bir ağa ki savaş meydanlarının kaplanı
Öyle bir kaplan ki iki cesur komutan
Miskin herif esenlik sahrasının kurdu geçinirken
İki aslanın ağzına atıldı. Nasıl boyun eğmesin?
Avcının elindeki doğan geçinirken onu
İki şahdoğan güvercin gibi avladı
Sonunda onun başı kestiler
Sonunda has kişiler, avam teselli buldu.

¹⁸ Dediler: Gerçi bir askere bir baş yeter
Ancak bir baş için dahi isteğimiz var
O defterdarbaşını da isteriz
Her akçe için bize güçlükler çıkartır
Başını iti kaka o defterdarın başını isteriz
Bize birçok yersiz vergiler çıkartırdı

Şair olayı ayrıntıyla aktarırken zaman zaman kendi düşünce ve yorumlarını da araya karıştırmış, isyancılara hak verir bir tutum da sergilemiştir. Bu durum, Kabûlî'nin salt bir aktarıcı ve tanık olmaktan ziyade, taraflı ve bilinçli tutumunun da göstergesidir:

Ol gün ikindiye dek feth -i tılsım üzre idi
Tiğ-i cellâd-ı sipihr-i felek-i mînâ-fâm

Kâbız-ı mâl imiş üstinde anun defterdâr
Çıkdı mâl ortaya anun ohcak kâmeti lâm

Bedre vü kîse ile çıkdı miyâna zer ü sîm
Kıldılar seng-i meder birine ferş-i akdâm

Dem ki saçılmadı açılmadı kenz-i mahîl
Çünkü kan olmaya feth olmaz imiş kufl-ı meram

Çok mıdır bunca fütûhâta bu denli te'sîr
Böyledür resm-i tılsımât-ı vücûd-ı ressâm (K4/66-70)¹⁹

Yukarıdaki beyitler taşralı şair Kabûlî'nin, kendi dönemindeki Osmanlı aydınlarının zihniyeti düşünüldüğünde, elit diskurdan saptığını da düşündürmektedir. Zîrâ bir kadı-Osmanlı bürokrasisinin parçası olmasına rağmen, muhalif tarafa veya kendince haklı gördüğüne destek vermesi anlamlıdır. Burada yine, taşradan bakan bir Osmanlı aydınının ayırsız tarafı göze çarpar.

Hikâyenin bundan sonrasında padişahın ortaya çıkan bu utanç verici durumdan etkilenmesi ve çevresinde olup biteni görememesinden duyduğu hayıflanması anlatılmıştır:

Dergehüm bâb-ı edebdür niçün utanmazlar
Harem-i saltanatında adım admaz hep kâm

Edeb ü şerm ü hayâ üzre kurulmuşdur taht
Bî-hayâ bî-edeb anı idemez istihdâm

Kullarumdur diyüben ni'met ile besledüğüm
Ni'meti nikmete tebdil idiyor bana müdâm

Hep işi rayiç olanı, kesat olanı değiştirmektir
Biz de onu değiştirelim ki iş tam olsun
Defedin onu. Onun da defedilmesi gerek
Zulmü defedelim de karanlık ortadan kalsın
Onun da başını kestiler; kavga bitti
Kelleleri aldılar, ortada vücutları kaldı
¹⁹ O gün ikindiye kadar fetih tılsımı üzerineydi
Mine renkli feleğin cellat kılıcı
Defterdar malları toplayan kişiymiş
Boyuy iki büklüm olunca mal ortaya çıktı
Keselerle altınlar, gümüşler ortaya çıktı
Paralar ayaklar altında çakıl gibi oldu
Kan dökülmeyince hile hazinesi açılmadı
Kan olmayınca meram kilidi açılmamış
Bunca fütuhata böyle tesir çok mudur?
Tanrının tılsımlarının âdeti böyledir

Bun deminde bulunurlar diyü zan eyledüğüm
Virdiler başuma bunlar getirüp câna melâm (K4/82-85)²⁰

Artık eylem sırası padişahıdır. O da yapması gerekeni yapmış, birlikte çıktıkları yolculukta kendisini yarı yolda bırakarak ihanet ettiklerini düşündüğü kişilerin yerlerine Sinan Paşa ile Yusuf Paşa'yı atamıştır:

Vüzerâ hayline baş itdi Sinân Paşayı
Hayli tekrim idüp ol pâdşeh-i zül-ikrâm

Maksad-ı sıdk-ı vezâret ki anun hakkı idi
Geçdi yirinde karâr eyledi ol sadr-ı 'izâm

Eskiden bildüğü işitdüğü kânûn-ı kadîm
Ezelî dinledüğü söyledüğü kavî ü kelâm (K4/99-101)²¹

Böylece şairin de onayladığı anlaşılan yeni isimlerle Osmanlı Otağı'nın dirlik-düzenliği tekrar sağlanmıştır:

Muhyi-i kâ'ide-i bârgeh-i 'Osmânî
Oldı tuğrâkeş-i ahkâm-ı şeh-i nigü-nâm

Mîr-i mîrân olup iclâl ile Yûsuf Paşa
Pâye-i sadra gelüp hıdmete gösterdi kıyâm

Tâc-ı sebziyle şerîf eyledi sadrı teşrif
Oldı ser-defter-i mecmû'a-i sâhib-aklâm

Kâ'ide yirlü yirinde nitekim rûkn-i rekîn
Ber-karâr esfel ü a'lâ ne nizâ' u ne hışâm

Her biri ehl-i rızâ yirlü yirinde şâkir
Biri birine safâ üzre havâs ile 'avâm

Umaruz kim nice dem tura bu hâl üzre felek
Bir karâr üzre mürûr ide şuhûr u a'vâm

²⁰ Dergâhım edep kapısıdır. Niçin utanmazlar?
Herkes saltanat haremimde adım atamaz
Tahtım edep, utanç, haya üzerine kurulmuştur
Hayâsız, edepsiz olan kişi orada bulunamaz
Kullarımdır diye nimetle beslediğim kişiler
Bana nimeti uğursuzluğa dönüştürüyor
Zor anlarımda yanımda dururlar diye sandıklarım
Başıma bunca sıkıntı getirdi, canımı sıkı

²¹ Padişah Sinan Paşayı başvezir yaptı
O cömert padişah onu çok yüceltti
Vezirliğin doğru maksadı onun hakkıydı
O sadrazam, makamına geçip oturdu
Eskiden bildiği, işittiği eski kanun
Eskiden beri dinlediği söylediği sözler

Bu binânun umaruz ola esâsı muhkem
Vire bünyâdına mi'mâr-ı ezel istihkâm

Çünkü kâr âhirine irdi Kabûlî sen de
İhtisâr eyle uzatma sözi kıl hatm-i kelâm (K4/106-113)²²

Kabûlî İbrahim Efendi yer yer sanatlı söyleyişler ve Homerosvâri anlatımlarla süslediği akıcı ve tutarlı manzumesine koyduğu “kasîde-i Hikâye” adının hakkını vermiş görünmektedir. Gerçekten, girişi, gelişmesi ve sonucuyla kurgusu sağlam sürükleyici bir hikâye ortaya çıkarmıştır. Osmanlı edebiyatında bilhassa 17.yüzyıldan itibaren belirginleşen biçimsel değişimler ve ‘muhteva sapması’nın Kabûlî gibi taşralı bir şairde, üstelik görece erken bir dönemde görülmesi de ayrıca anlamlıdır (Özgül, 2006, s. 250-287).

2.2. İki Zalim Tahsildara Dair Hikâye

Kabûlî kendi başından geçen bir olayı yine kamusal bir tanıklık, daha doğrusu şikâyet niteliğinde kasîde formunda hikâyeleştirmiştir. Kasîde nazım biçiminin form ve muhteva olarak gelenekli yapısı dışına çıkan pek çok şair olmuştur. Bu nazım şeklinin gittikçe mesnevîye yaklaşması, kurgusal bir hâl alması durumuna sonraki yüzyıllarda da tanık olunacaktır. Örneğin 17. yüzyılda Nâbî’nin *Azliyye Kasîdesi*, içerik olarak başlı başına bir şikâyet; görevden uzaklaştırılma hikâyesinin aktarıldığı otobiyografik bir anlatıdır. 18. yüzyılda Nedîm’in kaleme aldığı ve diyaloglarla örülü *Hammâmiye Kasîdesi* de söz konusu gelenekli formun nasıl dönüştüğünü gösteren örneklerdendir. Kabûlî’nin Osmanlı geleneksel formlarında yaptığı bu yenilik, durduğu yer ve zamanı açısından değerlendirildiğinde yine öncü bir tavrın işareti olarak okunabilir. Nitekim yazdığı bu kasîde-hikâye, tahsildarların zalimliklerini padişaha şikâyet etmek ve cezalandırılmalarını istemek amacını taşır. Başlangıcında;

‘Âlimde havf u haşyet ‘âmilde şerr ü şirret
‘Âlim devâ-yı nâfi’ ‘âmil belâ-yı nâzil

‘Âlim ki Hak katında şâbit bi-nass-ı kâtı’
‘Âmil ki Hak katında zâ’il çü-heybet-i zıl

Devr-i zamâne şimdi ‘ aksine dâyir ancak

²² Osmanlı otağının direğini ayakta tutan
O iyi adlı şah hükümlerin tuğrasını çekti
Yusuf Paşa yücelikle mîrmîran oldu
Sadrazamlığa geçip hizmete başladı
Yeşil tacıyla sadrazamlığa geçti
Kalem sahiplerinin defterinin başına geçti
Sağlam rükün gibi kaide yerli yerindedir
En aşağıdaki ile yukardaki arasında kavga yok
Her biri razı olmuş, kendi yerinde şükreder
Haslarla avamdan olanlar birbiriyle iyi geçinir
Umarız felek de bu hal üzerinde karar kılar
Aylar, yıllar bu şekilde geçer gider
Umarız bu binanın temeli sağlam olur
Ezel mimarı bunun temelini sağlamlaştırır
Kabûlî, işin sonuna gelindi, sen de
Sözü uzatıp durma; kısa kes

A'lâda cây-ı câhil esfelde kadr-i kâmil

Rif âtde şimdi nâdân zilletde ehl-i irfân
'Aksine döndü çarh-ı dolâb kadr-i fâzıl

Bî-rağbet ehl-i ibret nâmerde kadr ü rağbet
Esfelde kadr-i 'âlî a'lâda cây-ı sâfil (K3/6-10)²³

gibi ifadelerle “âlim” ile bir işi gerçekleştiren kişi anlamındaki “âmil”in karşılaştırıldığı kasîdenin sonraki beyitlerinde şairin kadılığı sırasında uğradığı bir haksızlık anlatılmaktadır:

Bu dâ'î-i kemîe bu 'abd-i kemterîne
Kemter ki nice kemter kemter gulâm-ı mukbil

Ya'ni kulun Kabûlî bir yirde kâzi iken
Fâriğ olup kazâdan oldı kapuna vâsıl

İhtâr-ı iltizâma mâ-lâ yekâdu yelzem*
Ammâ ki nâ-revâdur tahsîl-i gayr-ı hâsıl (K3/15-17)²⁴

Anlaşılan odur ki, Kabûlî, kadılık yaptığı merkezde zalimce uygulamalarına itiraz ettiği iki vergi tahsildarıyla sürtüşme yaşamış ve haksızca vazifeden el çektirilmiştir:

Kavm-i piyâdegânun mensûh olan 'akârın
Gördüm yıkup gezerler zulm ile iki 'âmil

Mülkün himâyetiyçün mâlün şıyânetiyçün
Halkun ri'âyetiyçün bi-'illet ü delâyıl

Yüz elli yükde kalmış mensûha elli beş yük
Dahi ziyâde idüp bî-fazl u bî-fezâyıl

Cem'â bu denlü mâlî tahsîle 'âzim iken
Bi-renciş-i halayık bî-nâliš-i erâmil

Yok zimmetümde bâkî illâ ki hakk-ı hizmet
'Uhdemde gayrı hak yok tâlib ola muhassıl

²³ Âlimde korku, amilde şer ve şirret var
Âlim faydalı ilaç, amil ise gökten inen bela
Âlim Hak katında kesin hükümle sabit
Amil Hak katında gölge heybeti gibi yok olucu
Şimdi zamanede her şey tersine gidiyor
Cahilin yeri en yüksekte, kamilin değeri en aşağıda
Şimdi cahil yükselişte, irfan ehli alçalışta
Faziletlinin kadir dolabı aksine döndü
İbret sahipleri rağbet görmez, namerde rağbet edilir
Yücenin değeri aşağıda, sefilin yeri yukarda
²⁴ Bendeniz hakîr, küçük kulunuz
Yani makbûl kulunuz bile küçüktür
Yani Kabûlî kulunuz bir yerde kadı iken
Kadılıktan vazgeçip kapına geldi
İltizam verilmesi gerekir gerekmez
Hâsıl olmayan bir şeyin tahsili doğru değil

Yine ol iki zâlim ol kulzüm-i mezâlim
Bîrûn iken sâdedden olmak revâ mı dâhil (K3/18-23)²⁵

Şu halde işbu tahsildarların zalimliklerine artık bir son verilmeli, yaptıkları ortada olduğuna göre bir an önce cezaları kesilmelidir:

Ef'î-veş iki 'âmil dünyâyı yakdı yıkdı
Biris semm-i mühlik birisi zehr-i kâtil

Biri muzırr u biri mûzî vü nice mûzî
Mazmûn-ı külli mûzî şânında emr-i nâzil

Ref -i muzırr u def-i zehr-i eziyyet için
Tiryâk-ı 'adl-i sultân olmayıcak ne hâsıl

Katl eylemekdür anı tiryâk-i 'adl-i şâhî
Katl olmayınca mûzî def ola mı helâhil (K3/26-29)²⁶

Tabii olarak, daha sonra da uğratılmış olduğu haksızlık giderilmeli, kaybettiği haklar tekrar kendisine verilmeli, adalet gecikmeksizin sağlanmalıdır:

Lâkin günâhum ancak mîrîye sa'yüm oldu
Bilmezlik ile sehven olana tevbe kâbil

Tâ'at ki sâ'atinde olmaya cürm olurmuş
Metrûk olur kalurmuş mâbeyn-i hakk u bâtıl

Kaldum tehî 'amelden mâl ise çıkdı elden
Şart-ı kerem degüldür meşrûtum ola zâyil

Mîr-i livâ olurmuş beş altı yükle evvel
Ben altı yükle şimdi olmak revâ mı 'âtıl (K3/34-37)²⁷

²⁵ Piyade topluluğunun mensuh olmuş akarı vardı
Baktım iki amil zulm ile yıkıp gezerler
Mülkün korunması, malın korunması için
Halkın korunması için hiç sebep yokken
Yükde yüzde elli kalmıştı. Ancak mensuha elli beş yük
Daha ilave edip hem de hiçbir üstünlük yokken
Bu kadar malı toplamaya yeltenmişken
İnsanları üzmeden, karıncayı incitmeden
Zimmetimde hizmet hakkından başka bir şey yok
Üzerimde muhassılın isteyeceği hak yok
Yine o iki cehennem olası zalim
İşin dışında iken, işe karışması doğru mu?
²⁶ İki amil engerek yılanı gibi dünyayı yakdı, yıktı
İkisi de birer öldürücü zehir gibi
Biri muzır, diğeri eziyetçi, hem de nasıl
Sanki eziyet etmek için yaratılmışlar
Muzır gidermek, eziyet zehrini uzaklaştırmak için
Sultanın adalet panzehiri olmazsa bir şey olmaz
Şahın adalet panzehiri onları öldürmeli
Eziyetçi öldürülmezince panzehiri olmayan zehir işe yarar mı?
²⁷ Ancak günahım mîrîye sahip çıkmam oldu

Şairin birey olarak;

Mîrîye hidmet itdüm şâyeste-i 'âtâyam
Emvâle sa'yüm oldı ihsân olursa kâbil (K3/42)

gibi doğrudan makam taleplerini de dile getirdiği, yer yer toplumsal birtakım meseleleri satırları arasına sıkıştırdığı manzume, hiç şüphesiz 16. yüzyılda Osmanlı ülkesinde bir kadı olmanın ne demeye geldiğinin birinci ağızdan ifadesi özelliğiyle somut bir belge niteliğindedir. Metin, kamusal sorunlar ve devletin üst düzey memurları arasındaki çatışmalar için de birincil bir kaynak değerindedir.

2.3. Kendini Bilmez Cüretkâr Bir Çavuşa Dair Hikâye

Kabûlî İbrahim Efendi, “arz-ı hal” başlıklı bir başka mesnevîsinde de yine kadılığı sırasında yaşadığı bir olayı nakletmekte, adını belirtmediği beylerbeyi makamındaki bir paşadan kendisine yardım etmesini istemektedir. Şair bu defa da bir çavuşla sorun yaşamış, yazdığı manzumeyle paşaya olayın nasıl başlayıp nasıl sonuçlandığını kendi açısından aktarmak gereğini duymuştur. Ve yine anlatısını adeta bazı modern tekniklerin kullanıldığı bir hikâyeye dönüştürmeyi başarmıştır:

Dinle ey mîr-i zümre-i mîrân
Ya'ni paşa-yı pâdşâ-'ünvân

Bir mufassal hikâyet eyleyeyin
Bir mükemmel şikâyet eyleyeyin

Gördüğüm kıssayı 'ayân ideyin
Ayağın tozına beyân ideyin

Bir seher meclis-i şerî'atde
Otururken kazâ-yı kudretde (M5/1-4)²⁸

Daha başlarken, ayrıntılı bir hikâye şeklinde şikâyetini gerçekleştireceğini belirten şair, kısa ve öz girişini aynı şekilde açık söyleyişler ve nitelemeler içeren bir üslupla sürdürmüştür. Anlatı, sıra dışı ve çarpıcı bir karakter tasviriyle derinleşmiştir:

Geldi bir nekbet âdemi çavuş
'Ayn-ı nekbet mesâbe-i baykuş

Bilmeden yapılan yanlışlığın tövbesi mümkün
İbaadet zamanında edilmezse cürm sayılmış
Doğru ile batıl arası öylece açık kalırmış
Şimdi iş yapamaz oldum, malım elimden çıktı
Emeklerimin boşa çıkması kerem şartı değildir
Önceleri beş altı yükü mirliva olurmuş
Şimdi benim altı yükü âtil kalmam doğru mu?

²⁸ Dinle emirler zümresinin emiri

Yani padişah ünvanlı paşa
Şöyle ayrıntılı olarak anlatayım
Bir güzelce şikâyet edeyim
Gördüğüm kıssayı açığa çıkarayım
Ayağının tozuna beyan edeyim
Bir seher vakti şeriat meclisinde
Otururken kadılık makamında

Bir zebânı uzun zebâni-şekil
Seg gibi gördüğün murâdı ekil

Dâldür çehresi kabâhatine
Her habâset düşer kıyafetine
Ne kabahat misâl-i berd-i 'acûz
'Acz iderler zamane halkı henüz

Şekl-i murdârı mürde-i kâbûs
Kelimâtı 'abes sıfatı 'abûs

Şeb-i muzlim gibi yüzi karadur
Şükr ana kim ne cîfeler yaradur

Şive vü nâz ile tekebbür ile
Hâr gibi cûş idüp tehevvr ile

Bir nice kendü gibi Etrâki
Getürüp şefe gör o nâ-pâki (M5/5-12)²⁹

Kadı Kabûlî İbrahim Efendi, sonra, daha huzuruna geldiği anda hiç hoşlanmadığını apaçık belli ettiği asık yüzlü, pis ve kaba çavuşun adamlarıyla mahkemeye getirdiği bir oğlan çocuğuna dair söylediklerini aktarmaya girişmiştir. Buna göre, çavuş, oğlanın sorgulanmasını ve suçunun itiraf ettirilmesini, zabıt tutanağının paşaya ulaştırılmak üzere kendisine verilmesini istemiştir. Kadı şair de alelacele oğlanı sorgulamış, istenilen tutanağı yazıp vermiştir. Ancak, bir müddet sonra aynı çavuş tekrar mahkemeye gelmiş ve sorgu tutanağının bir suretini daha istemiştir. Kabûlî ise bunun ancak ücretinin ödenmesiyle mümkün olacağını söylemiş, aralarında bir tartışma başlamıştır:

Didi bu işde akçe anılmaz
Beglik olanda akçe pul olmaz

Didüm ey har-sıfat iki sûret
Akçesüz yazılamaz iki suret

²⁹ Bir uğursuz çavuş çıkageldi
Uğursuzlukta baykuştan farkı yok
Zebani kılıklı dili uzun biri
Köpek tıpkı. Maksudı yemek
Yüzü kabahatinin delili
Kılığına her türlü habislik uygun
Kabahat da ne ki? Kocakarı soğuğu gibi
Zamane halkını acizliğe düşürürler
Murdar şekli kâbus ölüsü gibi
Sözleri saçma, yüzü çatkın
Karanlık gece gibi yüzü karadır
Şükür ona ki ne cîfeler yaratır
İşve, naz, kibirlenme ile
Eşek gibi coşup öfke ile
Kendisi gibi bir nice 'Türk'ü [taşralı-köylü]
Şeriata getirir; bak o pislige!

Ol ki paşa içündür ol ma'kûl
Serfedâ yolına degül mahsûl

Şöyle kim akçesüz ola bir an
Terk-i sûret virilmez ey nâ-dân

Gazaba geldi didi ol kevden
Minnet ile anı yazarsın sen

Ben dahi kakıyup didüm âhir
Müft olurmu bu sûret-i âher

Zâhir egerçi sikke-sûretsin
Fehm-i ma'nîde pür-hamâkatsin (M5/22-28)³⁰

Hayli sert geçen konuşmaların sonunda Kabûlî çavuşu mahkemeden kovmuş, o da öfkeli bir biçimde ağzına geleni söyleyerek uzaklaşmıştır:

Kara kâfir ki dirler ol har imiş
Yüzi kış aışamına benzer imiş

Muttasıl şûr u şerre mâyl imiş
Kanda gitse belâ-yı nâzil imiş

Kizb ü buğz u hasedde mâhir imiş
Mü'mine buğz idici kâfir imiş

Hışm ile şıçrayup mekânından
Herzeler saçılup dehânından

Sögerek gitdi sûy-ı dîvâna
'Aklı yok bağlamalu divâne (M5/32-36)³¹

³⁰ Dedi: Bu işte paradan söz edilmez
Beylik olanda akçe, pul olmaz
Dedim ki: Hey eşek sıfatlı! İki suret
Para olmadan çıkarılamaz
Paşa için olan makuldür
Mahsul değil, yoluna baş feda olsun
Bir an akçesiz olursa
Suret verilmez hey cahil
O hödük herif gazaba geldi
Sen onu minnet ile yazarsın
Ben de sinirlendim, dedim ki
Bu suret çıkarmak bedava olur mu?
Görünüşte sikkeye benzersin
Manayı anlamakta ahmaklık dolusun
³¹ Kara kâfir dedikleri o eşekmiş
Yüzü kış aışamına benzermiş
Sürekli şerre, kötülüğe meyilliymiş
Nereye gitse, gökten inen belaymış
Yalanda, kinde-düşmanlıkta, hasette ustaymış
Mümine düşmanlık eden kâfirmiş

Hikâyenin bu bölümünde, Kadı Şair, yüzünü tekrar hâlini arz ettiği paşaya döndürmüş, ona olan bağlılığını altını çize çize belirtmiştir. Tüm bu serzeniş ve eleştirilere rağmen şairin paşaya olan boynu bükük tavrı, Osmanlı şairlerinin himâye sisteminde içinde nasıl var olabildiklerini gösterir. Bu hâl, ezici ve silici bir sistem içinde bürokratik bir kimlik ile edebiyat yapmanın zorluğunu anlamak bakımından da önemlidir:

Emr iderken çü hazret-i pâşâ
Bir kulu böyle ide mi hâşâ

Ben ki bir müstakîm benden olam
Sâye-veş zâr u ser-figenden olam

Sıdk ile işigünde kâyim olam
Gice gündüz du'âda dâyim olam (M5/40-42)³²

Ardından da sözü genel olarak bütün çavuşlara getirmiş, onlarla ilgili daha geniş ve daha kapsamlı tespitler ortaya koymuştur. O kadar ki, dile getirdikleri, adeta, çavuşların keyfilikleri ve denetimsizlikleriyle nasıl bir zulüm aracı haline geldiklerinin birinci ağızdan kayıtlarına dönüşmüştür:

Bunlarun nâmına dinür savış
Bunlarun kârı hîle vü teşviş

Bunlar imân u mü'mini bilmez
Ehl-i imâna merhamet kılmaz

Bunlarun cell ü hürmeti yokdur
Halk arasında hürmeti yokdur

Zaleme birbirine kartaşdur
Sözleri buna Yemenî taşdur

Bunlar anlar durur 'ale'l-ıtlâk
İşleri zulm ü kizb ü buğz u nifâk

El-firâr el-firâr anlardan
Ki firâr ide 'âr anlardan

Zulmi gör 'âr neyler anlarda
Ki hüner bir olur erenlerde

Hışım la yerinden sıçradı
Ağızından saçmalıklar saçıldı
Söverek gitti dîvâna doğru
Aklı yok, bağlanacak deliydi
³² Bir kulu böyle bir şey eder mi?
Ben senin dürüst bir kulunum
Gölge gibi başı yerde biriyim
Doğrulukla eşiginde durayım
Gece gündüz duacın olayım

Alur Etrâkûn akçesin anlar
Geçer erbâb-ı hükme oyunlar

Geh hilâf anladurlar ahkâmın
Yire çalarlar anların nâmın

İşleri hayrı şerre döndürmek
Şer işi zulm ile beğendirmek (M5/47-56)³³

Şiir, sanki, olayın fâili konumundaki çavuş tarafından şikâyet edildiği anlaşılan Kadı Şair'in yaptığı bir savunma durumundadır. Tabii, bunun tam aksine şairin çavuşu şikâyet ettiği bir metin olması da mümkündür. Fakat her durumda, 16. yüzyılda Osmanlı toplumunun kamusal hayatının işleyişine, iktidar uzantılarıyla halk arasındaki ilişkinin niceliğine ve niteliğine ışık tutması bakımından son derece mühim ve dikkate değerdir.

2.4. Karaman Erlerine Dair Hikâye

Kabûlî Dîvânı'nda yer alan ve hem kamusal tanıklık hem şikâyet hem hiciv unsurları içeren bir manzume ise Karaman erlerine yöneliktir. *Kabûlî* kasîde nazım şeklinde oluşturduğu bu manzumesinde de eleştiri dozunu bir hayli yüksek bir çizgide tutmuştur. Dilinin oldukça ayarsız oluşundan bir süre Karaman erleri arasında kaldığı ve onlardan ciddi zararlar gördüğü, onlara olan öfkesini ve nefretini aşikâr etmek üzere de eline kalemi aldığı anlaşılmaktadır:

Yoğun yumrı kara kürtül Karaman erlerin gördüm
Dürük yüzlü çürük sözlü dürûğ-âverlerin gördüm

Saçı kır sakalı kırmadur eşek aslı katır nesli
Kırmış kırkın aşmış kırdı buymuş harların gördüm

Hudâdan haşyet itmez merhamet kılmaz müselmâna
Bir alay dini yok dine söger kâferlerin gördüm

³³ Bunlara "savış" denir
Bunların işi hile, kargaşa
Bunlar imanı, mümini bilmez
İman sahibine merhamet etmez
Bunlarda hürmet diye bir şey yok
Halk arasında saygı görmezler
Zalimler birbirinin kardeşidir
Bunların sözü Yemen taşıdır
Genellikle bunların arasında
Yalan, düşmanlık, nifak vardır
Bunlardan kaçmalı, kaçmalı
Ar bile onlardan kaçır
Zulme bak; ar bunlarda ne arar?
Hüner erenlerde bir olur
Onlar Türklerin parasını alır
Hüküm sahiplerine oyun ederler
Bazen hükümlerin hilafını anlatırlar
Onların adını yere çalarlar
İşleri hayrı şerre döndürmek
Şer işi zulüm ile beğendirmek

Mürüvvet yanlarında 'ayb u ihsân u kerem kemlik
Yaramazlık yararlıktır diyen bedterlerin gördüm (K11/1-4)³⁴
Şair, çok zaman olduğu gibi bu kasîdesine de nesibsiz olarak doğrudan doğruya
yergiyle başlamıştır. Muhataplarına yönelik yergilerini de gittikçe daha sertleştirerek peş peşe
şiirin sonuna kadar aynı tonda sürdürmüştür:

Biri biriyle hırlar seg gibi hır hır çekişmekde
Sözi küfr ü hatâ birkaç küfür-gûy erlerin gördüm

Saçı kır yüzleri gördüm vakâr u 'ârdan 'ârî
Gedik bekler keşik gözler nice nökerlerin gördüm

Katık aşlu yanık başlu çatık kaşlu çıtaklardur
Hayır gelmez gidilerden hele ben şerlerin gördüm

Keşiğinde keş ağızlu kişi oğlu kişilerdür
Hakka münkir gidilerdür nice münkerlerin gördüm

Harâm ile vücûdı file dönmiş cism-i nâ-pâki
Derûni pür-habâset nice ten-perverlerin gördüm

Yidürürler içürürler konuğu mâlını yirler
Hudâdan gam yimezler böyle nâkıs yirlerin gördüm (K11/5-16)³⁵

³⁴ Tıknaç-kaba, kara kuvvetli Karaman erlerini gördüm

Ekşi yüzlü, çürük sözlü yalancılarını gördüm
Saçı kır, sakalı kırmadır aslı eşek, nesli katır
Kırışmış, kırkını aşmış, kırdı yayılmış eşekler gördüm
Allah'tan korkmaz, Müslümana merhamet etmez
Bir alay dinsiz, dine söver kâfirlerini gördüm
Mürüvvet onlarda ayıptır; ihsan ve kerem kemliktir
Yaramazlık yararlıktır diyen beterlerini gördüm

³⁵ Köpek gibi birbirine hırlar, hır hır çekişir
Sözü küfürden ibaret birkaç ağzı bozuk erlerini gördüm
Saçı kır yüzler gördün akardan uzak
Gedik bekler keşik gözler, nice uşaklar gördüm
Aşı katık, başı yanık, kaşı çatık çıtaklardır
Hayır gelmez gidilerden, hele ben kötülerini gördüm
Keşiğinden keş ağızlı kişi oğlu kişilerdir
Hakk'ı inkâr eden nice inkârcılar gördüm
Haram ile pis vücudu fil gibi olmuş
Pislikle dolu nice tembeller gördüm
Konuğu yedirir içirirler, onun malını yerler
Allah'tan utanmaz böyle eksik yerlerini gördüm
İnsan çıkınca karşısına kaçışirlar
Yabani canavarlar gibi yaban eşekleri gördüm
Yanında gevherip nazar boncuğu dipli, değeri olmayan
Kötü fiilli, cevheri bozuk pis eşek gördüm
Kuruluş bir düzen bu; hep birlik üzerine
Birbirini düzen birkaç uzun askerlerini gördüm
Siyah dağınık saçlı, erkek başlı, at gibi nice ürkek
İnsana benzemez, ürküntü verir kızlarını gördüm
İnsansız, ıssız yerde insan yoksa, caizdir
İnsana alışamaz nice tacirlerini gördüm
Yaramazlar, yamanlar, amansızlar, kuşku dolular

2.5. Kabûlî'nin Tayin Talebine Dair Hikâye

Kabûlî, yine bireysel ve çevresel sorunları işlediği bir başka “arz-ı hal”inde yine manzum tahkiye yeteneğini sergilemiştir. Bu defa kendisinin başrolde olduğu bir durumu hikâyeleştirmiş ve aktarmıştır. Padişaha övgülerle başlayan manzume, sonrasında, şairin hayatına ve yaşantısına ışık tutan açılımlarıyla mahalli bilgi ve veriler de ortaya koymaktadır:

Çıkmasun çarha âh-ı pür-dûdum

Bendene himmet eyle maksûdum

Gerçi halk içre adı ednâdur

Bana nisbet velîkin a'lâdur

Ya'ni şâhâ kazâ-i nefis-i Gedüs

Vatanumdur ki olmışam me'nüs

Çıkmadı sineden safâ-yı vatan

Dilden ayrılmadı hevâ-yı vatan

Habl-ı hubbı dile mülâkîdür

Dahi serde hevâsı bâkîdür

Nice çıksun mahabbeti dilden

Cüz'-i imân imiş çü hubb-ı vatan(M2/17-22)³⁶

Kabûlî, memleketine tayin edilebilmek adına memuriyet statüsünün karşılığı olan maaşın daha azına bile razı olacağını belirtirken Gediz'in o günkü idari durumuna dair bazı bilgileri de aktarmıştır:

Bir kazâdur ki her gelen hâkim

Seksen akçeyle ahz ider dâ'im

Seksen akçe [ki] dâ'im mâyesidür

Dünyada faydası yok, hırlar durur eşekler gördüm

Allah'tan, Resulünden utanmaz, korkmaz

Hak'tan dönen, dinsiz kişiler gördüm

Gedük asıllı olanın yeri bellidir, boş kalmaz

Bey oğlu bey olan yer bulur; ben yerlerini gördüm

Yeri anıp gedik kaldı. Daima durumunu bilmeyip

Gedük davası edip çok konuşanları gördüm

³⁶ Dumanlı ahlarım göğe yükselmesin

Maksadım şu kuluna bir himmettir

Gerçi halk içinde adı pek aşağıdadır

Ama bana göre yukarıdadır

Yani şahım; Gediz kazası

Benim alışık olduğum vatanımdır

Göğsümden vatan safası çıkmadı

Gönlümden vatan arzusu silinmedi

Sevgisi gönlümde yer etmiştir

Başımda hâlâ onun havası vardır

Muhabbeti gönlümden nasıl çıksın?

Çünkü vatan sevgisi iman parçasıymış

Mâ-takaddümden elli pâyesidür

Müstakil bir kazâ idi ezeli
Gayra ilhâk olındı şimdi veli

Umaram ki o şâh-ı pür-iclâl
Yine ol hâke vireler iclâl

Lutf-ı Hak kalbine hidâyet ide
Anı ben kulına ' inâyet ide

İki yıldan ziyâdedür şâhâ
Der-i devletde ben kulun hâlâ

Yüz otuz akçeden olup ma'zûl
Buldı yüz elliye vüsûle husûl

Vatanum oldığı cihetden ana
Tâlibem anı himmet eyle bana

Az eğer çok düşünce mahsûlüm
Her ne hâsıl olursa makbûlüm

Kılmazuz varına yoğına nazar
İtmezüz azın a çoğına nazar(M2/23-32)³⁷

Şair, arz-ı hâlinin devam beyitlerinde bu isteğinin haklı gerekçesini de açıklamıştır. Babası yaşlanmıştır ve bakacak kimsesi bulunmamakta; kendisi de uzun süredir sıla hasreti çekmektedir:

Serverâ bu kazayı leyi ü nehâr
Talebe bir kavî sebep dahı var

Pîr-i bisyâr-sâledür pederüm

³⁷ Öyle bir ilçedir ki her gelen hâkim
Sürekli olarak seksen akçe alır
Seksan akçe süre olarak gelir, sermayedir
Öncekilerden elli fazladır (?)
Eskiden beri bağımsız bir kaza idi
Ama şimdi başka yere bağlandı
Umarım ki o yüceler yücesi şah
Yine o topraklara ululuk kazandırır
Allah'ın lütfu kalbine hidayet etsin
Orayı ben kuluna inayet etsin
Şahım! İki yıldan fazladır
Ben devlet kapısında kulum hâlâ
Yüz otuz akçeden azledildim
Yüz elli akçeye ulaştım
Vatanım olduğu için ona talibim
Orayı himmet edip ver bana
Varına yoğuna bakmayız
Azına çoğuna bakmayız

Sıladur ana matmah-ı nazarum

Dahı bir kesbü gayrı kârum yok
Vaslına ana iktidârum yok

Varmağa kudret ise yok elde
Âteş-i hasreti yanar dilde

Hasret-i mâder ü peder şâhum
Âdemi bî-karâr ider dâ'im

Bâ-husûs ol peder ki ola müsin
Sefer ahvâli olmaya mümkün

Meblağ-ı 'ömri ola seksen-sâl
Sâl-hordun hayır du'âsın al (M2/34-40)³⁸

Şair, kasîdesini padişaha yakarışlarla sürdürmüş, hayır dualarıyla da sonlandırmıştır.

3.Kabûlî Dîvânı'nda İlmiye Sınıfına Dair Tanıklıklar ve Eleştiriler

Kabûlî Dîvânı'nın çarpıcı içeriği kadar şiirsel başarısıyla da öne çıkan manzûmelerinden birisi ilmiye sınıfına yönelik ağır eleştiriler getirdiği bir tercî-i benddir:

Ey mansıb isteyen berü gel benden al haber
Merd-i habîr olan kişiye bir haber yiter

Bakmaz kemâle şimdi kişi mâludur nazar
Vâfırce mâla kâdir isen her işün biter

Zâtıyla kişi manşıb alurmuş zamân ile
Şimdi ne zât ile alunur ne zamân ile (Musammat14/1)³⁹

³⁸ Padişahım! Bu kazayı gece gündüz
İstememe kuvvetli bir sebep de var
Babam artık çok yaşlanmıştır
Sıla hasreti var, o hasreti çekerim
Başka bir işim, kazancım yoktur
Ona ulaşacak gücüm yok
Varmak için elde kudret yok
Hasret ateşi yanar gönülde
Şahım! Ana baba hasreti
İnsanı sürekli dur duraksız eder
Babam çok yaşlı olduğu için
Sefere gitmesi de mümkün değil
Yaşı gelmiş seksene dayanmış
Yaşı küçük olanın hayır duasını al

³⁹ Hey makam isteyen! Beri gel, benden haber al
Haberden anlayan kişiye bir haber yeter
Şimdi kimse kemale bakmaz; mala bakar
Çokça malın varsa, her işin biter
Kişi zamanla zâtıyla makama gelirmiş
Şimdi ne zat ile ne zaman ile alınır

Bu şiir, sadece bir şairin anlık duygularının dışavurumu değil, aynı zamanda imparatorluk medreselerindeki çözülmenin daha o zamandan başladığının çok açık bir tanıklığı ve göstergesi durumundadır. Mala mülke düşkünlük o safhaya ulaşmış, mevkiler makamlar öylesine alınır satılır olmuştur ki, artık ilmi olgunluğa ve birikime bakan kalmamıştır. Adam kayırmacılığın ve liyakatsizliğin ayyuka çıktığı bu devir, haliyle işini bilen zenginlerin ve cahillerin devri halini almıştır:

‘İlm ehlinün içinde olan inkisârı gör
Erbâb-ı cehle şimdi olan i’tibârı gör
Manşıb gerekse bir kapuya sen de varıgör
Var sen de bir tarîk ile bir hat çıkarıgör
Zâtıyla kişi mansıb alurmuş zaman ile
Şimdi ne zât ile alunur ne zamân ile (Musammat 14/II)⁴⁰

Artık ilim ile öne çıkmak ve sözü dinlenir olmak söz konusu bile değildir. Şan ve şöhrat, hatta devlet sahibi olmak için gereken çokça mal ya da bir büyüğe yakınlıktır:

Anılmaz ol ki ‘ilm ile nâm u nişânı var
Anunki mâlî olmaya anun ne şânı var
Devlet anun ki bir agaya iktirânı var
Zâtun zamânun anma anun da zamânı var
Zâtıyla kişi manşıb alurmuş zamân ile
Şimdi ne zât ile alunur ne zamân ile (Musammat 14/III)⁴¹

İlmin ve âlimin kıymetinin bilindiği, onlara yüksek değerler verildiği o eski devirlerin artık sadece hatıraları kalmıştır:

Evvel zamân efendi zamân-ı âmân imiş
Fi’l-cümle ‘ilme mâlik olanlar fülân imiş
‘İlm ehli kâm-rân u kemâl ehli hân imiş
Hayfa vü hasretâ ki zamân ol zamân imiş
Zâtıyla kişi mansıb alurmuş zamân ile
Şimdi ne zât ile alunur ne zamân ile (Musammat 14/IV)⁴²

⁴⁰ Âlimlerin arasındaki gücenikliğe bak
Şimdi cahillere gösterilen itibara bak
Bir makam gerekse, sen de bir kapiya başvur
Sen de bir yolunu bulup bir atama yazısı çıkarıver

Kişi zamanla zatiyla makama gelirmiş
Şimdi ne zat ile ne zaman ile alınır

⁴¹ İlim ile meşhur olan kişi anılmaz
Malı olmayan kimsenin şanı da yok
Kim bir ağaya yakınsa, devlet onundur
Zatını, zamanını anma; onun da zamanı var
Kişi zamanla zatiyla makama gelirmiş
Şimdi ne zat ile ne zaman ile alınır

⁴² Efendi! Eski zamanlar güvenli zamanmış
Mesela ilim sahipleri adıyla anılırmış
İlim sahipleri muradına erer, kemal sahipleri han olurmuş
Yazık, çok yazık! Zaman işte o zamanmış
Kişi zamanla zatiyla makama gelirmiş
Şimdi ne zat ile ne zaman ile alınır

Şaire göre, içinde bulunduğu devir, ne yazık ki alçaklara minnet etme zamanıdır. Rezillerin ve rezilliklerin her yerde olduğu, sessizlerin horlandığı, tembellerin alkışlandığı, makamların parayı en çok verenin olduğu zamandır:

Şimdi zamân edâniye minnet zamânıdır
Çıkdı erâzil ortaya zillet zamânıdır
Bî-kes ayakda kâhile himmet zamânıdır
Bakmaz kimesne sâkite cür'et zamânıdır
Zâtıyla kişi manşib alurmuş zamân ile
Şimdi ne zât ile alunur ne zamân ile (Musammat 14/VII)⁴³

Kabûlî'nin 16. yüzyılın sonlarına doğru yaptığı bu toplumsal çıkarsamaları yüzyılın başında Fuzûlî, *Beng ü Bâde* adlı mesnevisinde sembolik ve alegorik bir anlatımla ortaya koymuştu. Kabûlî, kendisinin de içinde bulunduğu ilmiye sınıfı çevrelerindeki bu gevşemeyi doğrudan doğruya, çok daha açık ve çok daha sarsıcı bir biçimde şiire taşımış; bir taraftan yakınırken, bir taraftan da sanki uyarı görevini yerine getirmeye çalışmıştır:

Gûş it Kabûli kavlin [i] sâhib-kemâl isen
'İlm adın anma kimseye gel ehl-i hâl isen
Baş ağrıdur kelâmün eger bî-me'âl isen
Gel sen de böyle mâlik-i mâl ü menâl isen
Zâtıyla kişi manşib alurmuş zamân ile
Şimdi ne zât ile alunur ne zamân ile (Musammat 14/IX)⁴⁴

Zengin olanın her işinin görüldüğü, buna karşılık, ilmiye asrın en eşsiz kişisi olsa dahi fakir olanın kendisine hiçbir devlet kademesinde yer bulamadığı vurgusu altışar mısıralı dokuz bendden oluşan şiir boyunca gittikçe daha da ağırlaşan sıfatlarla pekiştirilerek sürdürülmüştür. Cahillere mevki ve itibar kazandıran bu haksız düzen haliyle gerçek ilim insanlarının içinde büyük kırıklıklar, gücenikler yaratırken cür'etli ve arkası olanları öne çıkarmış, alçaklıkları ve rezillikleri de çoğalttıkça çoğaltmıştır. Ulemânın kendi içindeki ve merkezle arasındaki gerilim belirginleşirken, "Ulemânın merkezi otorite karşısındaki tavırlarında gittikçe ilmî otorite bakımından geri çekilme, siyasî olaylara girme bakımından artan bir eğilim gözlenmektedir" (Özkul, 2005, s. 91).

Gedizli Kabûlî İbrahim Efendi bir kadı olarak elbette bir din bilginidir. Her ne kadar Dîvânında pek fazla yer vermemişse de⁴⁵ din ve tasavvuf konularıyla kuşkusuz gerektiğince ilgilidir. Haliyle bu taraflarda şahit olduğu bazı tasarrufları ve yönelişleri sık sık eleştirmiştir.

⁴³ Şimdi alçaklara minnet etme zamanıdır
Reziller ortaya döküldü; zillet zamanıdır
Kimsesizler ayakta durur; tembele himmet zamanıdır
Kimse sessize bakmaz; cür'et zamanıdır
Kişi zamanla zâtıyla makama gelirmiş
Şimdi ne zat ile ne zaman ile alınır

⁴⁴ Kabûlî! Kemal sahibiyse bu sözü dinle
Halden anlar isen kimseye ilimden söz etme
Bir varlığın yoksa sözlerin baş ağrıtır
Böyle mal mülk sahibiyse, sen de gel
Kişi zamanla zâtıyla makama gelirmiş
Şimdi ne zat ile ne zaman ile alınır

⁴⁵ Kabûlî'nin divânında karışık olarak tevhîd, münâcât, naat, besmele, hamdele, salvele gibi şiirler yer almıştır. Ne var ki, genel olarak dîvânların başında bulunması adet olan tevhîd, münâcât, naat konulu kasideler gibi müstakil konulara Kabûlî Dîvânı'nda rastlanmaz.

Bu yönlü eleştirilerden birisi XVI. asır sonlarında yaşamış Kalenderi-Işık dervişlerine dair tasviri bir manzumede dile gelmiştir. Yer yer mizahi bir hava taşıyan şiirinden Kabûlî'nin Kalenderi dervişlerinin dazlaklıklarını, yarı çıplak dolaşarak yara bere içinde bıraktıkları vücutlarını fütursuzca sergilemelerini, mahrem yerlerini sadece birer yaprakla kapatmalarını yadırgadığı, tuttukları yolu da doğru bulmadığı anlaşılmaktadır:

Âlet-i hüsn ü bahâ hâzır müheyya mâ-hazar
Mâh-ı nev kaşlu kurıcak saçlu bir kavlak dede
Nahl-i bâlâ-yı vücûdı bir kabâ dökmüş nihâl
Şâhsâr-ı cismine şarmış iki yaprak dede

Tekye-i 'ışk içre şoyunmuş bırakmış câmesin
Bir şoyulmuş beyzâya benzer bizüm şuplak dede (K 10/4,6,9)⁴⁶

Bir başka beytinde bu tutumu hem daha genelleşmiş, hem daha belirginleşmiştir:

Seferdür ehl-i riyânun makâm-ı ma'rûfî
Hâr-ı sakar gibi besbellüsin sen ey sûfî (B.50)⁴⁷

Öte yandan, şair katı bir din anlayışının da savunucusu görünmemektedir.
Rez duhterini ümm-i habâ'is okur ey dil
Vâ'iz sözün işitmeyelüm karı getürme (B. 106)⁴⁸

Beytinde şarabı kötülediği için hicvettiği bir vâizi bir başka beytinde boş konuştuğu için eleştirmiş, böyle söylemlerin halk üzerinde hiçbir etkisinin olmayacağını vurgulamıştır. Kabûlî'nin bu tavrı, Osmanlı devletinin heterodoks İslam pratiklerine karşı temkinli ve fakat 'bırak yaşasın' anlayışından da izler taşır:

Vâ'izün laklakası ehl-i dile güç gelmez
Su mükedder mi olur laklaka-i kurbağadan (B.126) ⁴⁹

4.Kabûlî Dîvânı'nda Sosyo-Ekonomik Tanıklıklar ve Eleştiriler

Kabûlî Dîvânı'nda sosyo-politik içerikli olanlar gibi sosyo-ekonomik tanıklık ve eleştiri içeren manzumeler de önemli yer tutmaktadır. Bunlar arasındaki rüşvet redifli bir gazel toplumsal bir yozlaşmaya işaret ettiği kadar şairin kendisine yönelik uyarılarını taşıması açısından da ilginçtir. Rüşvet her zaman olageldiği gibi Kabûlî'nin yaşadığı çağın da ciddi rahatsızlıklarından olmalıdır. Belli ki, XVI. asır sonlarında özellikle kadılar arasında hayli yaygın durumdadır. Kabûlî İbrahim Efendi, işte bu gazelinde bir kadı olarak bu tuzağa düşmemesi için kendisini sıklıkla uyarmaktadır. Rüşvet el malıdır ve asla alınmamalı, alana

⁴⁶ Güzellik, alım aleti hazır; yiyecekler hazır
Hilal kaşlı, kurucu saçlı bir kavlak dede
Vücudunun uzun fidanına bir aba geçirmiş
Vücudunun dallarına iki yaprak sarmış dede
Aşk tekkesinde soyunmuş, giysisini bırakmış bir yana
Soyulmuş yumurtaya benzer bizim çıplak dede
⁴⁷ Riya ehlinin bilinen makâmı seferdir
Sakar diken gibi ortadasın sen ey sûfî
⁴⁸ Gönlüm! Kötülüklerin anası der üzümün kızına
Vaizin sözü dinlenilmez. Bir de karı çıkarma!
⁴⁹ Vaizin lafları güç gelmez gönülden anlayana
Kurbağa sesinden hiç su bulanır mı?

da verene de lanet edilmelidir:

Ey dil il malıdır almalı degüldür rüşvet
Virene vü alana bâ'is olana la'net (G 27/1)⁵⁰

Yedi tastan geçen bir zehire benzeyen rüşvet yoluna tevessül etmek yerine bilgiye değer verilip bilgiyle hareket edilmeli, böylece ak-kara hemen fark edilmelidir:

Yidi tasdan geçen ağıdır efendi yidüğün
'Âmil ol 'ilmün ile ağı karayı fark et (27/II)⁵¹

Ve bilinmelidir ki insana önce bal gibi, şeker gibi gelen bu illet daha sonra yenilen içilen her şeyin tadını bozacaktır. Ve asla gizli kalır da sanılmamalıdır. En başta onu veren bilmektedir. İki kişinin bildiği de sır olamayacaktır:

Rüşvetün şehdi sapa şimdi şekerdür ammâ
Telh ider sonra senün 'ayşunu kalmaz lezzet

Keşf ider anı viren sen ne kadar setr itsen
Saklanur mı iki kes üstine düşen şan'at (G27/III-IV)⁵²

Rüşvetle biriktirilen paranın da kişide huzursuzluk yaratacağı açıktır. Zîrâ, gerçek bir kötülük hali olan rüşvetin "şın"ı cefa testeresi, râ'sı hançer başıdır. Bu şerden kaçmamak demek hiç sıhhat bulmamak demektir:

Cem'i kâbildür anun ahz ile ilden ammâ
Bâ'is-i tefrika olur sana ol cem'iyyet

Şını minşâr-ı cefa râsı ser-i hançerdür
Ol ki şerrinden anun kaçmaya bulmaz sıhhat (G 27/V-VI)⁵³

Kabûlî, bu kötü işin her birini başa atılmış bir cefa taşı olarak nitelendirmiş, yine kendisine ettiği tembihle tamamlamıştır:

Baş her dânesi bir seng-i cefâdur şiyün
Ey Kabûlî anı almag ile bulma şöhet (G 27/VII)⁵⁴

Kabûlî'nin sosyal hayatın ekonomik boyutuna temas ettiği manzûmelerden birisi de altın redifli bir gazeldir. Kabûlî, "Der-Medh-i Altun" [Altına Övgü] başlıklı 7 beyitlik bu gazelinde az bulunduğu için çok değerli olan ve dolayısıyla zenginliği temsil eden bu madenin

⁵⁰ Gönüm! Başkasının malıdır; rüşvet alınmamalı
Verene, alana, sebep olana lanet olsun

⁵¹ Efendi! Yediğin yedi tastan geçen zehirdir
İlminle âmil ol; akı, karayı birbirinden ayır

⁵² Rüşvet balı şimdi bal gibi gelir ama
Sonra hayatını karartır, tadı kalmaz
Sen ne kadar örtsen, onu veren bunu açığa çıkarır
İki kişi arasında olan şey saklanır mı?

⁵³ Rüşveti alarak para biriktirirsin ama
Onun birikmesi sende huzursuzluk yaratır
Bunun "şın"ı bir cefa testeresi, "ra"sı hançer başıdır
Onun şerrinden kaçmayan sağlık bulamaz

⁵⁴ O kötü işin her tanesi başa bir cefa taşıdır
Kabûlî! Rüşvet alarak meşhur olma

her şeye muktedir bir iş bitirici olduğu üzerinde durmuştur:

Haylice sikkedardur altun
Kati ehl-i vakârdur altun

Şaruşın bir mücessem ağadur
Ya'ni kim veznedârdur altun

Yokdur aşla özinde noksanı
Kati kâmil-'ayârdur altun

Değme bir yirde şimdi bulunmaz
Hak bu kim yâdgârdur altun

'Amel-i kimyaya mâlikdür
Sâhib-i iktidârdur altun (K 14/1-5)⁵⁵

Kabûli “Mesnevî Berây-ı Akçe” [Akçe için mesnevî] (Ms.15) adlı 39 beyitlik manzûmesinde ise sosyal hayatı bu kez “akçe” üzerinden değerlendirmiştir. Şairin bu mısralarına bakarak onun maddi dünyaya önem verdiği düşünülebilir ancak “akçe” bir metafor olarak görüldüğünde bu durum, Kabûlî'nin burada toplumsal bir sorunu akçe güzellemesi üzerinden ve fakat bir bakıma ta'riz yaparak dile getirmesidir:

Akçedür akçe her işi bitüren
Sîm-sîmaları çeküp getüren

Yüzün ağardan akçedür nâsun
Görme çirkin yüzünü iflâsun

Görmeden sakın akçenün yüzünü
İstimâ' itme kimsenün sözünü

Kıskanur hâce akçeyi gözden
Ana yegdür bir akçe bin sözden

Çıkmasun akçe diyü içinden
Kîseyi boğdılar boğazından

Akçeyi kim ki hayra sarf eyler
Birisi ol zamanda bine geçer

⁵⁵ Altın haylice sikke sahibidir
Altın çok vakar sahibidir
Cisme bürünmüş sarışın bir ağadır
Yani altın veznedardır
Özünde asla eksikliği yoktur
Tam ayardır altın
Şimdi öyle her yerde bulunmaz
Gerçek şu ki yadigârdır altın
Kimya ameline sahiptir
İktidar sahibidir altın

Akçedür 'avrete ere yarayan
Akçedür hayra vü şerre yarayan

Akçe gibi uğurlu şey olmaz
Vardığı yirden ol tehî gelmez (Mesnevî 15/1-8)⁵⁶

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatına yukarıdan bir bakış atfedildiğinde ilk fark edilecek hususlardan birisi; şairlerin merkezde veya taşrada bulunuşlarının sadece günlük hayatlarına, hâl ve tavırlarına değil sanatlarına da ciddi bir şekilde yansıdığı olacaktır. Sanki bir şair olarak taşrada doğmak demek, ana akım sanat dünyasının da taşrasında kalmak; ikincil bir pozisyonu peşin peşin kabullenmek demektir. Elbette, bütün genellemeler gibi, bu genelleme de tamamıyla doğru değildir. Çünkü böyle bir hükmün pek çok istisnası bir kalemde hemen sayılabilecektir. Ama aynı şekilde, çeperde kalmış olmanın edilgen ruh hali de yine pek çok şairin beyitlerinde satır satır izlenebilecek, onların somut gerçeklikleri olarak belirginleşebilecektir.

Bu noktada hemen vurgulamak gerekir ki, taşralı şairlere yönelik bu saptama ve yaklaşım, ilk anda algılanacağı üzere, bir küçümseme, bir olumsuzlama anlamı içermemektedir. Tam aksine, bu şairlerin merkeze dışarıdan bakışın pek çok avantajını yaşayıp yaşattıkları için apayrı bir önem ve kıymet taşıdıkları söylenebilir. Bu dışarıdan bakış bireysel ve salt sanat açısından değerlendirildiğinde, ilk çıkarsamalar, taşralı şairlerin daha açık ve daha samimi bir söylem ortaya koydukları, merkeze oranla daha az yabancı etki taşıdıkları, dolayısıyla halk diline ve anlayışına daha yakın durdukları gibi özellikler bir çırpıda sıralanabilecektir. Meseleye toplum hayatı ve yaşayışı açısından yaklaşıldığında ise, merkezi otorite ve baskının nispeten daha uzağında kaldıkları için, taşralı şairlerin olup biteni daha iyi görüp değerlendirdikleri sonucu rahatlıkla çıkarılabilecektir. Böylece hem farklı hem nitelikli bir yerde konumlanmış olan taşralı şairler, gerçekten, İmparatorluk merkezinde yaşamış şairlerin hemen hiç değinmedikleri konuları ve sorunları dîvânlarına taşımış, ister bireysel ister toplumsal düzeyde söylenmesi gereken her şeyi dolaysızca ve fütursuzca dile getirmişlerdir. Toplumun vahim eksiklikleri, aksaklıkları, yolsuzlukları, ahlaksızlıkları büyük çoğunlukla taşralı şairlerce veya taşrada kalmış şairlerce işlenmiştir. Nitekim Osmanlı merkez patronajının uzağında kalan (Vardar Yenicesi ve Priştine misâli...) Balkan bölgelerinde

⁵⁶ Paradır para her işi bitiren
Gümüş yüzlüleri çekip götürən
İnsanların yüzünü ağartan paradır
İflasın çirkin yüzünü görme
Paranın yüzünü görmeden
Sakin kimsenin sözünü dinleme!
Efendi parayı gözden kıskanır
Ona göre bir akçe bin sözden iyidir
İçinden para çıkmasın diye
Keseyi boğazından boğdular
Kim parayı hayır yolunda harcarsa
Bir tanesi o an bin yerine geçer
Kadına, erkeğe yarayan paradır
Hayra, şerre yarayan paradır
Para gibi uğurlu şey olmaz
Gittiği yerden o boş gelmez

olduğu gibi, Anadolu'da da saraya uzaktan bakan bir kültür evreni vardır. Kuşkusuz ki bu uzak bakış, yüksek kültürü bilmiyor olmakla ilgili değildir. Ancak merkezin ve saraya özgü geleneğin baskısına göreli bir mesafede bulunmak Osmanlı aydını için belki de yeni bir edebî anlayışın içselleştirilmesi anlamına da gelmektedir. Kabûlî'nin dil ve üslûbunda görülen folklorik tavır, edebî anlatılarının içeriği ile de tutarlı bir sahiciliği taşımaktadır. Kadı İbrahim Kabûlî Efendi'nin bazı tarihi vak'aları veya başından geçen münferit hadiseleri hikâyeye ettiği manzumeler de işte bu dış çerperde kalış ruh halinin verileri niteliğindedir. O kadar ki, bugün, gerek sosyo-politik ve gerekse sosyo-ekonomik tespit, şikâyet ve eleştirileriyle bireysel tarihçilik çerçevesinde ele alınıp yorumlanacak kıymettedirler.

Kabûlî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı edebiyatı henüz tam anlamıyla Acem etkisinden sıyrılamamıştı ama Acem kültürüne karşı şairlerde gördüğümüz bıkkınlık da asla küçümsenecek oranda değildi. Özgün ve telif mahiyetteki tahkiyelerin sayısı da azımsanmayacak derecedeydi. Henüz 15. yüzyılda Tâcizâde Cafer Çelebi'nin *Hevesnâme* mesnevîsindeki muhalif tavrını hatırlarsak, Osmanlı şairlerinin esasen çok erken bir dönemden itibaren özgünlüğün peşinde olduklarını ve kendi coğrafyalarının aktüelini kovaladıklarını görebiliriz. Elbette gelenekli ve sofistike bir şair için söz konusu edilen bu tavırlar avâm ve gelenek dışı olarak da görülmekteydi. Zamanın şartları içinde, Kâbûlî'nin edebî tavrı da belki hakîr görülmüştü. Ancak onun tüm edebî külliyyatına bakıldığında görülmektedir ki Kâbûlî'nin tavrı bilinçlidir. Şiirlerinde hem biçimsel hem de muhteva olarak adeta erken bir yerlileşmenin sesi duyulmaktadır. O, Osmanlı şiirinde gelenekli biçimlerdeki formel değişimlerin ve buna bağlı muhteva sapmalarının sıklıkla görüleceği sonraki yüzyılların da habercisi gibidir.

Sözün özü odur ki, merkez şairinin sanata verdiği önceliği taşra şairi hayata vermiştir. Böylece Türk edebiyatında hem sanatı hem hayatı içine alan bir bütünsellik yakalanmıştır. Fakat bu yaklaşım farklılaşması Türk edebiyatının çok daha başka ve çok daha önemli bir özelliğini de yansıtmaktadır: Gerçekçi yaklaşım... Epeyce erken bir gözlemcilik... Osmanlı şairi çevresinde gördüğünü geleneğin ve sanayi-i şiirin belirlediği süzgeçten geçirerek yansıtmıştır. Bu sistemin izin verdiği ölçüde bir görme biçimine sahiptir. Fakat 17. yüzyıldan itibaren "müşebbehün-bih"deki (kendisine benzetilen) değişim, geleneğin dönüşmeye başladığının ve görme biçimlerinin değiştiğinin işareti olacaktır. Burada gözlem ve somutlaştırmanın etkisi vardır. İşte Kabûlî, erken bir değişimin ve gerçekçi bir yaklaşımın ulaşı sayılacak kadar da müşahhasdır. Şiirin taşralı olması ya da şairin hayata taşradan bakması demek, bu şair özelinde edebiyatı gerçekçi bir çizgide yürütmek anlamı da içermektedir. Kabûlî Efendi'nin tarihi bir hadiseyi bir hikâyeye formunda bütün ayrıntıları ve betimlemeleriyle anlatması, bunu yaparken, kendi duygu ve düşüncelerini de içtenlikle satırların arasına yerleştirmesi, aslında ayakları yere basan bir edebiyat yapma arzusunun yansıması olarak da okunabilir. Unutulmamalıdır ki, Türk edebiyatı, henüz 14. ve 15. yüzyıllarda, bilhassa tahkiye (mesnevî yazma pratikleri) açısından bulmuş olduğu özgünlüğü ve somutlaştırmayı, 16. yüzyılda tasannu uğruna zaman zaman göz ardı etme işaretleri vermeye başlamıştır. Kabûlî'nin bireysel dertleri, sıkıntıları ve şikâyetleriyle birlikte sosyal hayat unsurlarını çokça kullanması devrin bu sanat odaklı yönelişine bir tepki değilse eğer, hâlâ bir önceki yüzyılın etkisi altında olduğunun ve hâlâ o çağın şairlerinin izini sürdüğünün göstergesidir. Malûm, taşralıların, merkezi daima birkaç adım geriden takip etmek asla

kaçamadıkları ve değiştiremedikleri kaderleridir. Ancak Kâbûlî'nin penceresinden bakıldığında, geride kalmak bir yana, öncülük etmek gibi mütecâsir bir tavır da sezilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırma içerisinde sunmuş olduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik ahlak kuralları çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgileri, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, bu çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğacak tüm hak ve kayıplarını kabul ettiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makalede yazarlar eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur. Etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin ıslak imzalı onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarında yer almaktadır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (2013). *Divan edebiyatı*. İSAM Yayınları.
- Andrews, Walter G. (2003). *Şiirin sesi Toplumun Şarkısı-Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*. (çev.) Tansel Güney. İletişim Yayınları.
- Baykal, B. S. (Ed.). (1992). *Peçevi tarihi II*. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Budak, A. (2017). *Fuzûlî'nin yaşadığı çağı eleştirel tanıklığı beng u bâde*. Bilge Kültür Sanat.
- Budak, A. (2018). *Şiirimizin mağrur ölümsüzü bâkî ve estetiği*. Bilge Kültür Sanat.
- Budak, A. (2021). *Metin esaslı bir yaklaşımla Türk edebiyatı tarihi (başlangıçtan 18. yüzyıla)*. Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
- Budak, A. ve Kanar, M. (2017). *Fuzûlî'nin çağına tanıklığı beng ü bâde*. Bilge Kültür Sanat.
- Cebeci, O. (2008). *Komik edebi türler parodi, satir ve ironi*. İthaki Yayınları.
- Çabuk, V. (Ed.). (1989). *Solak-zâde tarihi*. (2. Cilt). Kültür Bakanlığı Yayını.
- Düzdağ, M. E. (1972). *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*. Enderun Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2013). *Gedizli kabûlî ve dîvânı*. Gediz Belediyesi Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (1998). Şikâyet hakkı: 'Arz-ı hâl ve 'arz-ı mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları, -The Journal of Otoman Studies*, (7-8), 33-54.

- İnalçık, H. (2006). Klasik edebiyat menşei: İranî gelenek, saray işret meclisleri ve musahip şairler. T. Halman (Ed.), *Türk edebiyatı tarihi* (c. I. s. 221-282) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hutcheon, L. (1985). *A theory of parody*. Methuen.
- Karacan, T. (Ed.). (1990). *Derenâme ya da hâce fesâd ve söz ebesi*. Dilek Basımevi.
- Mengi, M. (2010). *Divan şiiri yazıları*. Akçağ Yayınları.
- Özgül, K. (2006). *Dîvan yolundan Pera'ya selâmetle-modern Türk şiirine doğru*. Hece Yayınları.
- Özkan, Ö. (2007). *Divan şiirinin penceresinden Osmanlı toplum hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)*. Kitabevi Yayınları.
- Özkuş, O. (2005). *Gelenek ve modernite arasında ulemâ*. Birharf Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2006). XVIII. yüzyıl divan şiirinde toplumsal hayatın izleri: Divanlardan yansıyan görüntüler. Ürün Yayınları.
- Rosenheim, E. (1972). *Swift and the Satirist's art*. University of Chicago Press.
- Sheridan, D. (2012). Nüh felekte bir zelzele: Nef 'i'nin Sihâm-ı Kazâ'sında yergisel söylem. *Türkojî Sempozyumu*, (20-22 Ekim 2011), 186-202.
- Varlık, M. Ç. (1996). Germiyanogulları. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1-4. <https://islamansiklopedisi.org.tr/germiyanogullari>
- Yılmaz, F. (2015). İstanbul'da siyasal olaylar kronolojisi (1453-1826). *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (2), 65-93.

EXTENDED ABSTRACT

In the axis of Persian and "Adab" culture (the process of Islamic culture and continuation, the lifestyle for the palace man), the written Turkish literature, which started in Anatolia, was shaped by the search for originality of the Ottoman poets over time. In particular, the search for original content in the Mesnevî genre and the attitude against "translation" have been important for Ottoman poets since an early period. While the Ottoman Empire was strong in terms of cultural evolution in the 16th century, the signs of domestication can be seen. Ottoman poets to their world; they are focused on time and space. Since this period, domestic fiction has been seen in the works of many Ottoman poets. Persian or Arab geography no longer makes sense for poets. For poets who are tired of old stories, the pursuit of the new one is the goal. Persian literature will no longer be an example for Ottoman poets.

In this period, Gedizli Kabûlî, one of the poets of provinces, expressed his social problems in his various kinds of poems and explained his individual problems (in the format of *arz-ı hâl*-state of mind). The fact that literature is interested in current issues has become especially common since the 17th century. However, as a poet who looked at the empire from the edge, Kabûlî described many problems he saw in the empire in his poems. The poet has not only made this but also made some changes in the formal structure of classical poetry. More importantly, it is conscious. He did not care about the traditional and hierarchical sections seen in the form of verse in Kasîde. In this context, it is possible to regard Kabûlî as the representative of a relatively early indigenouness in literature in the 16th century. In his

poems, current issues in the imperial geography of the period have an important place. This orientation to the real and indigenusness allows us to re-question Turkish literary history because Ottoman literature is limited to terms such as "Palace Literature" or "High Literature". The fact that poetry is a provincial or the poet's looking at life means to carry out literature in a realistic line in this poet. The fact that Kabûlî Efendi describes a historical incident with all the details and descriptions in the form of a story, and in doing so, it can be considered as the clear reflection of the desire to make a literature on the ground, in fact, to place his own feelings and thoughts between the lines. While the poet at the center gave priority to art, the provincial poet gave priority to life. Thus, in Turkish literature, both art and life have been caught.

It is understood from Kabûlî's poems that he did not prefer to express it with indirect implications and references. Language and style are striking, natural and direct. It is observed that the poet prefers this in particular. As a result, aside from the individual ones of his poems, those who have social and political critical dimensions were trapped within the limits of his private and subjective framework. Of course, this is also linked to being a provincial poet. In other words, accepted, to a large extent, could not break the shell of his own small world and open the gates of larger worlds. However, his poems are almost a social document. The social verses of Kabûlî described a certain event and have targeted a certain segment, even if they were also influenced by personal hatred and aggression. So much so that even in satiricals, the name is not specified. What he wants to do is actually a critique of a type and understanding. In some verses of the poet's historical events and economic life, the social dimension is revealed more clearly and concretely. In this case, his purpose is to establish a better order by revealing some of the problems in social life. The poet, who preferred to explain many real events from the Janissary Rebellion and the cruel bureaucrats to the request of appointment, touched on many social, economic, political and cultural problems of his own time. The individual attitude of Kabûlî in the stories described is also noteworthy. The poet, who expressed his own views without hesitation, reflected the point of view of an Ottoman judge in the 16th century. According to him, the period in question is when the dissolution of the imperial madrasas began. The indulgence of the property has reached that stage; the positions are taken so much that the authorities have been sold, so that there is no longer a focus on scientific maturity and accumulation.

The fact that Kabûlî Efendi describes a historical incident with all the details and descriptions in the form of a story, and in doing so, the fact that he also plays his own feelings and thoughts in the lines, in fact, is the obvious reflection of the desire to make literature firmly. In the 14th and 15th centuries, Turkish literature ignored the originality he found in some angles for the sake of traditional attitudes in the 16th century. Kabûlî's use of social life elements, along with its individual troubles, problems, and complaints, can be considered a reaction to this traditional art of the era. Of course, Kabûlî's attitudes were also seen as an out -of -tradition and non-traditional for a traditional and sophisticated poet. Under the conditions of time, the literary attitude of Kabbûlî for traditional understanding was perhaps wrong and unsuccessful. However, when we look at his entire literary corpus, we see that Kabbûlî's attitude is conscious and absolutely transformative.